

Խմբագրութիւնը յօդածները կը հաւաքում է, ենթարկում փոփոխութեան և չըտպելիքը (կտիք) քննից պակաս չէ վերադարձնում:

Անձնական տեղեկութիւն խմբագրի հետ ՆՐԱՐ-ՇԱՐԱԶԻ և ՈՒՐԱՍԻ առ. ժ. 11-12:

Ճայտարարութիւն ընդունում է ամեն լեզուով: Տարազի յայտարարական տողը առաջին երես 40 կ., վերջին 25 կ. մանրատառ (պըտիտ): Արտասահմանից կը կնակի Շատ անգամ կը կնակուեն ամաններն համաձայնութեամբ: Աղբիւր-Տարազ ամսական 33 կ. Տարազի ներկայ №-ը (VI-րդ հրատ.) 1 ռ.

Գեղագիտական, Գրական, Հասարակական, Քննադատական, Բարարագիտական
Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Չ Ա Ր Դ Հ Ա Ն Դ Ի Ս

Քառանկոսերոյ տարի № 1 ՅՈՒՆԻՍԻՐ 1913—XXIV

Հասցէ՝ Тифлис, редакция „ТАРАЗ“. Tiflis (Caucase), Direction „TARAZ“.

Խմբագրութիւն—Թիֆլիս, Գոլովինսկի պրոսպեկտ, տ. № 41, բաց է ամեն օր (բացի տօն և կիրակի օրերէն), առ. 10 1/2 ժ. մինչև 2-ը կէսօրից յետոյ:

Շնորհաւոր ՆՈՐ-ՏԱՐԻ

ԵՒ ՁԵԶ ԲՈՂՈՐԻԴ ԱՅՍ 1913 Թ.

մի-մի ԱՂԲԻԻՐ և ՏԱՐԱԶ

և հետոն էլ խոստացած հետեւեալ պրէ-միաները այս Նոր-Տարազի №-ի հետ՝
1. Ս. Սահակ, 2. Ս. Մեսրոպ, 3. Հա-յոց վեհափառ Հայրիկը Օշականում, 4. Վեհափառ Իգմիրլեան, (18 գոյնով), 5. Իջման Ս. Տաճարը, 6. Ս. Էջմիա-ծին 18-րդ դարում, 7. Վեհափառ Իգ-միրլեանի ուղեորութիւնը, 8. Ոգի Հա-յաստանի, 9. Վեհափառ Իգմիրլեան Սանահնում, 10. Իր շքախմբով, 11. Ճանապարհին, 12. Ներսիսեան ուսում-նարանի հիմնադրութիւնը, 13. Շքա-խումբը Սանահնում, 14. Պատգամա-ւորութիւնները, 15. Տախտակ-օրացոյց, 16. Գիւղական Ուսումնարան, Ճապոն. կեանքից պիէս: Ինչպէս և Տօբի ու Մալի, Աղբիւրի Ակունք, Թատրոն և Նրա ժողովիւն ու Առողջապահ, որ կը շարունակին ամեն ամիս:

XXXI

ԱՂԲԻԻՐ

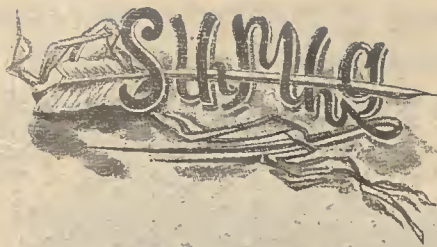
և ՏԱՐԱԶ XXIV-րդ

տարեշրջանների

Աղբիւր-Տարազի բաժանորդագինը 25 յտեղւածներով եւ պրէմիաներով, լճ-ՏԻՐ ԹՂԹԻ վրայ 10 ռ. (արտասահման 18 ռ. կամ 50 ֆր.), նոյնը սովորական Տարազի Թղթի վրայ դպրոցական Դա-շակերտների համար 5 ռուբ., առանց լաւել. և պրէմ. 4 ռ., ԱՂԲԻԻՐԸ 3 ռ., դպրոցակ. աշակերտների համար 2 ռ., ամիսը 33 կոպ.

Տախտակ-Օրացոյցը Աղբիւրի հետ կու-ղարկի բաժանորդներին Ջրորհանգին:

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ ԶԱՐԻՒՐԱՄԵԱԿԸ

Ստեփաննոս Նազարեանցը ծնւել է Թիֆլիսում 1812 թ.։ Նախնական կրթութիւնն ստացաւ իր հօր՝ Եսայի քահանայի մօտ, որը Պարսկաստանի Սոյ դաւառի գաղթականներից մէկն էր և իր բնակութեամբ լուրջ և խստաբարոյ մարդ էր։ Այնուհետև ուսումը շարունակելով Պողոս վարդապետի ձեռքի տակ՝ 1824 թ. մտաւ Ներսիսեան դպրոցը, դասընկեր ունենալով Արովեանին։ 1827 թ. աւարտեց՝ դուրս բերելով ուսումնարանից, Արովեանի նման, «մի քանի կենդանի սերմեր, մի ազնիւ ձրգտողութիւն դէպի ուսում»։ Բժ. Սողոմոն Տէր-Ղուկասեանի օժանդակութեամբ Նազարեանին ևս յաջողեց մտնել Դորպատեան համալսարանը (1835 թ.)։ 1840 թ. աւարտեց լեզնագիտական ճիւղը, երկու տարուց յետոյ ամուսնացաւ գերմանուհու հետ և այնուհետև Պետերբուրգում պաշտօն էր որոնում։ Շուտով ձեռք բերեց Ղազանի համալսարանում արեւելագիտութեան պրոֆէսոր Բայց այստեղ նա գոհ չէր իր վիճակից, ունէր մի քանի ունկնդիրներ և գրեթէ մենակ էր զգում իրան։ 1849 թ. փոխադրեց Մոսկւա և մտաւ Ղազարեան ձեմարանի նորաբաց լիկէոնը, ուր նա պիտի դասախօսէր պարսիկ և արաբ լեզուներ։ Մոսկւայում նա գտաւ իր ուղած հասարակութիւնը, այստեղ նրա հոգանքն աւելացաւ, և գրեթէ դարձաւ աւելի բեղմնաւոր։ Մէկը միւսի հետեւից լոյս էին տեսնում նրա գրական վառարկները։ 1858 թ. հիմնեց «Հիւսիսասիայի» ամսագիրը, որ հրատարակեց վեց տարի, մինչև 1864 թ., մի տարւոյ ընդհատումով (1863 թ.)։ Այնուհետև Նազարեանին տեսնում ենք Ներսիսեան դպրոցում վերատեսչի պաշտօնով, որ նա ստանձնեց 1869 թ., բայց համերաշխութիւն չըզմայնելով հոգաբարձութեան կողմից՝ 1871

Ծն. Թիֆլիսում 1812 թ. դեկտ. 25-ին, վախճ. Մոսկւայում 1912 թ. ապրիլի 26-ին.

թ. հրաժարեց պաշտօնից և վերադարձաւ Մոսկւա, ուր շարունակեց իր պաշտօնը Ղազարեան ձեմարանում։ Նազարեանը մեռաւ 1879 թ.։ Նրա մարմինը ամփոփւած է Մոսկւայի հայոց գերեզմանոցում. դամբարանի վրայ Մոսկւայի հայ հասարակութեան ձեռնբեցութեամբ կառուցւած է մահարձան։

Երբ Նազարեանցը սկսեց հրատարակել «Հիւսիսասիայի», 46 տարեկան էր։

Նա մտաւ առաջադիմ լի ինքնավստահութեամբ և ջերմհաւատով դէպի իր խօսքի զօրութիւնը։ Նա իր վրայ նայում էր, որպէս առաքելի, որը կոչւած է լուսաւորելու մի ամբողջ ժողովուրդ։ Նա ուսուցանում էր, որպէս ուսուցիչ, և քարոզում, որպէս վարդապետ։ Ինչպէս առաքելի և մաքուր էր նա ամբողջ կեանքում, այդպէս էր և իր բոլոր քարոզներում։ Նրա ոճը նոյնպէս կրում էր նրա հոգու ազնւութեան գրոշմը։ Նազարեանը գերազանցօրէն ըմբռնել էր ժամանակի ոգին և պահանջները, որոնք և գրգիցին նրան հիմնել իր ամսագիրը։ «Հիւսիս-

ասիայի» լոյս տեսնելուն պէս՝ գրաւեց առաջադէմ երիտասարդութեան համակրութիւնը։ Բոլոր անձինք, որոնք սեպհականել էին եւրօպական լուսաւորութեան ոչ արտաքին փայլը, այլ էութիւնը, որոնք տողորւած էին հայրենասիրութեամբ և աղգին ծառայելու փափազով, բոլոր ազնիւ և անկախ մտածողները համախմբեցին «Հիւսիսասիայի» շուրջը, և առաջին տեղը գրաւեց Նալբանդեանը, Նազարեանի անվհեր համհարզը։

Ազգի մտաւոր և բարոյական վերածնութիւն եւրօպայի լուսաւորութեան միջնորդութեամբ—ահա ամենամեծ բարիքը, որ նա ցանկանում էր իր աղգին։

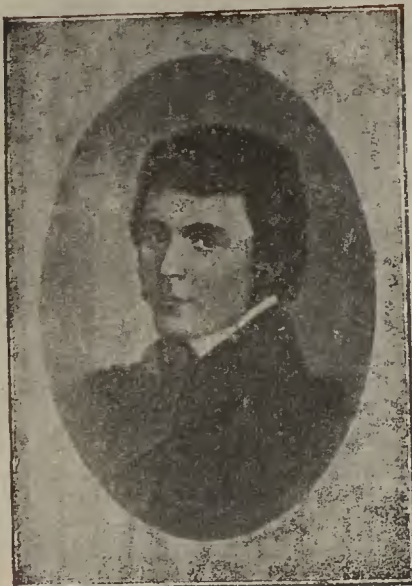
Նազարեանի կարծիքով, հայը պատմական մեծ գեր ունի կատարելու. «Նա ունի աշխարհի հրապարա-

նիր և գրեթէ մենակ էր զգում իրան։ 1849 թ. փոխադրեց Մոսկւա և մտաւ Ղազարեան ձեմարանի նորաբաց լիկէոնը, ուր նա պիտի դասախօսէր պարսիկ և արաբ լեզուներ։ Մոսկւայում նա գտաւ իր ուղած հասարակութիւնը, այստեղ նրա հոգանքն աւելացաւ, և գրեթէ դարձաւ աւելի բեղմնաւոր։ Մէկը միւսի հետեւից լոյս էին տեսնում նրա գրական վառարկները։ 1858 թ. հիմնեց «Հիւսիսասիայի» ամսագիրը, որ հրատարակեց վեց տարի, մինչև 1864 թ., մի տարւոյ ընդհատումով (1863 թ.)։ Այնուհետև Նազարեանին տեսնում ենք Ներսիսեան դպրոցում վերատեսչի պաշտօնով, որ նա ստանձնեց 1869 թ., բայց համերաշխութիւն չըզմայնելով հոգաբարձութեան կողմից՝ 1871

ՍՏ. ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ ԻՆՔՆԱԳԻՐ ՆԱՄԱԿԸ Խ. ԱՓՈՎԵԱՆԻՆ

(Գրեաժ է նոյնութեամբ, թղթի երկու երեսի վրայ: Այս նամակի իսկական խ. Աբովեանի թոռները սիրալիւր զրին միւր տրամադրու-
թեան տակ, որից և պատրաստեց նոյնութեամբ. կլիշէ, պահելով տողերի երկարութիւնը և թէ տառերի իսկական չափը:)

የገጠናውን አጠቃላይ ሁኔታ

[illegible][illegible]

1. 9. 3. - 4. 1. 1.
 1832
 1. 1. - 1. 1. 1.

ganz leicht zu fassen &
zum Kopieren. Zu empfehlen:

ԽԱՉԱՏՈՒՐ ԱՓՈՎԵԱՆ

Ստ. Նազարեանցի դասընկերն,
ու մտերիմը.

կել մէջ կտտաքեցու մի օր մի մեծ և գեղեցիկ խորհուրդ։ Այդ մեծ և գեղեցիկ խորհուրդը հետևալն է. «Մեր սիրելի աղքէ մէջ եւրոպական ազգերի լուսաւորութեան մէջ արգտիքը, գործել և պատրաստել զօրանց և տարածիլ ամիական մարդկութեան մէջ և այդպէս լինել Ասիայի համար մի լուսաւոր ճիւղազ, մի փառնեան աշտարակ ամիական թանձր խաւարի մէջ»։

Նաղաքեանն առաջարկում է հիմնել միջնակարգ ուսումնարան, որ աւարտիւց միջնակարգ ուսումնարան, որ աւարտիւց յետոյ ուսանողները կարողանան բարձրագոյն ուսում ստանալ գերմանական համալսարաններում։ Ազգային կրթութեան հիմքում դրւած պիտի լինի ազգային լեզուն։ Եւրոթեան զստատեճիւր պատրաստելու համար Նաղաքեանը պարտք է դնում հոգևոր կրթանութեան վրայ հիմնել մի հոգևոր Ակադեմիա, որ լինի ազգային մայր-դպրոց եւ ուսուցական հիմքի վրայ։ Ուսումնարանին կից նա անհրաժեշտ է համարում նաև մի «ճոխ մատենարարան»։

Իբրև հաւատացող քրիստոնեայի, Նա-
գարեանը մեծ դեր էր յատկացնում կրօնին
ընդհանուր դաստիարակութեան
կրօնը նա հասկանում է ոչ որպէս աւուր-
բին ծիսակատարութիւն և չոր ու ցամաք-
հաւատ, այլ մանուկանոց գործ, աստուածա-
հաճող բարք և վարք և բարոյական կատա-
րելութիւն:

Նագարեանը շատ բարձր է դասում V
դարի հոյ հոգեւորականները և քրիստոնէ-
ութեան առաջին դարերի սուրբ հայրերին:

Բայց Նագարեանը կշտամբում է այն
հոգեւորականներին, որոնք կրօնը դիպու-
նում են լոկ որպէս ծիսակատարութիւն:

[illegible]

פאנג אונז צוהאלט דא, אונזער אנטפער, און
 דאס האט אונז פארגען און איר'ס פאן איר, און איר
 אנטפער צו אונז איר פאן אונזער פאנג אונז
 אונז איר אונז פאן איר פאנג אונז אונז
 איר פאן, אונז אונז, איר פאנג אונז

ՄԻ ՔԱՆԻ ԿՏՈՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ՆԱԶԱՐԵԱՆՑԻ ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻՑ

(Պահած է լեզուն եւ ուղղութիւնը)

ազնուամիրտ, ցածուն հոգով մարդ էր և այս մասին գովասանութեամբ վկայուած

Ստեփաննոս Նազարեանց

Ստեփաննոս Նազարեանցի գերեզմանը Մոսկայում

Ստ. Նազարեանցի Ստեփաննոս դասեր աղարկել նկարից, որ սիրովիւր զբաւ Տարազի տրամադրութեան տակ:

Վիլէլմինա Նազարեանց

Ստ. Նազարեանցի երկրորդ ամուսինը:

Ստեփաննոս Նազարեանցի ծննդավայրը, Հալաբարում (Թիֆլիս Կորթուլսկի փող. տ. № 4)

Լուսանկարից յատկապէս Տարազի համար Ստ. Նազարեանցի թոռ օր. Մարիամ Արամեանց:

Այս ազգատոհմը, որ յառաջ ապրում էր Շահնազարեանց, չէր ընկնէ Թիֆլիսից, այլ եկաւոր և տեղափոխուած Պարսկահայքի խոյ քաղաքից ներկայ դարու կամ թէ անցելու վերջում ուրիշն այն ժամանակից, երբ Վրաստանը ստորագրուեցաւ Ռուսաց իշխանութեան գաւազանի տակ: Մանուշակ տիկնոջ և Տէր Եսայի քահանայի ամուսնութենից յառաջացել են 4 զուակ, բոլորը ծնուած Թիֆլիզում, այսինքն Դեմետրիոս, Հովհաննէ, Մարտիրոս և այս բաւերիս գրող, ամենակրտսեր զաւակը Նազարեանց ազգատոհմի:

Մեր ծնող հայրը, Տէր Եսայի քահանան, մի շատ բարեմիտ,

իւր մեծաւորներէ: Շատ որդեսէր հայր էր, բայց և շատ խիստ դէպ ի իւր զաւակները: Իբրեւ ասիական դպրոցի աշակերտ, նա գիտէր միայն դաստիարակել երեխայքը ցաւեցուցիչ սաստողական հնարներով, գաւազանով և ապտակով: Ես շատ խաղասէր մանուկ էի. նորա ցերեկով հանգըստաւորութեան ժամերը ինձ նպաստ առնուի, կը թողուի ուսումն և կը թռչէի տանիքը— փռումն արձակել մի առանձին հաճութիւն էր ինձ—բայց քնից վեր կացած, հայրս չտեսանելով ինձ ուսման վերայ, կը որոնէր, կը գտնէր ինձ, կը կապէր և կը պատժէր փառաւորապէս: Քնքով սիրով սիրող մայրս, այլապիսի դիպուածներում, շատ անգամ մեջ ընկնելով, կը պահպանէր մանուկները հօր պատժողական հարուածներէ:

Ստեփաննոս Նազարեանցի ծննդավայրը (Հալաբարում) պատշգամբը, որ սովորաբար մեծ հրապարակախօս ուսուցչապետը անց էր կացնում օրերը: Պատշգամբում են Ստ. Նազարեանցի թոռը, Ջրժ. Մ. Արամեանցի զուակը օր. Մարիամը և իր ազգական լրագրող ուսուցիչ պ. Կարապետ Թամբաղեանը:

Ստեփաննոս Նազարեանցի ծննդավայրը, Հալաբարում (Թիֆլիս Կորթուլսկի փող. տ. № 4)

Լուսանկարից յատկապէս Տարազի համար Ստ. Նազարեանցի թոռ օր. Մարիամ Արամեանց:

Մայրս չափից դուրս, ինչպէս բոլոր ասիական մայրերը, աստարտ բոլոր սիրով կը սիրէր իւր զաւակները. մի քանի օր, ինչ համարում, մի քանի ժամ բացակայութենից նորանից, կարող էր ձգել նորան մի հալոյ ու մաշող մտաւտանջութեան մէջ: Երբ պարտ էր ինձ հրաժարական ողջուն աւալ մօրս և նորա մայրական օրհնութիւնը ուղեկից առնուի իմ հանապարհօրդութեանս դէպի Դորպատ 1832 թ. հրաժարման րոպէին համընկելով ինձ—մերկացնում է կանացի ստիւնքը և տարածանում է գետնի վերայ, երդմնեցնելով ինձ, որ չմոռանամ նորա մայրական սէրը, իմ որդիական պարտքը դէպի նոր Հիւսիսային 1864 Ս. Ս.

Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ն Ո Ս Ն Ա Ջ Ա Ր Ե Ա Ն Ց Ի Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք Ը

Ս տ ե փ ա ն
Ստ. Նազարեանցի աղան

Է մ մ ա ն ու է լ
Ստ. Նազարեանցի աղան

Առաջին կինը—էմմա Ֆեօդորովնա (գերմանուհի)։ Չաւակները՝ 1) Միքայէլ (կենդանի, Մոսկւայում արքունական ուսումնարանի ուսուցիչ, 2) Թէոդորոս (վախճանած), աղջկերբը՝ Յուլիանէ, Պետրոպոլսկի գիմնազիայի ուսուցիչ՝ Տէր-Յովակիմեանի կինը, այժմ այրիացած, 3) Օլգա—բժ. Միս. Արամեանի կինը (վախճանւած 1901 թ. Սալիանում), Յուլիանէի զաւակները (Ս. Նազարեանցի

Ստեփանիդա Բախչիսարայեան Ստ. Նազարեանցի աղջիկը, այժմ մեղմօտ հիւր Թիֆլ. և ներկայ ը հօր ծն. հարկւրամակի տօնախմբութեան Գրական-Գեղարդիտական Մալոնում, ղեկտ. 28-ին 1912 թ.

Թիւն, կազմարարութիւն, աստղծագործութիւն, ապրում է Սալիան։ Երկրորդ կինը—Վիլհելմինա (գերմանուհի) Վիկտորովնա. որդիքը 1) էմմանուէլ (աւագ) ապրում է Մոսկւայում և ծառայում ապակէ գործարանում, 2) Ռաֆայէլ—ապրում է Բագուում, ծառայում Կոնշինի մանուֆակտուրային անտրական տանը, Յով

Մարգարիտ եւ Ստեփանի Բախչիսարայեաններ
Ստ. Նազարեանցի թոռները, Ստեփանի տա զատիկ զաւակները։

Բժ. Միսակ Արամեան, Ստ. Նազարեանցի փեսան։ Դոնչեան, հայտ. դատաւոր Սալեանում, Արամեանց ընտանիքի մտերիմը։ Դ Օլգա Ստեփանիստեան Արամեանց (Ստ. Նազարեանցի դուստրը) Օր. Մարիամ Միս. Արամեանց (Ստ. Նազարեանցի թոռը Ստեփան Միս. Արամեանց Ստ. Նազարեանցի թոռը։

Ռ ա Ֆ ա յ է լ
Ստ. Նազարեանի աղան

Թոռները) աղերքը՝ 1) Աղէքսանդր (աւագ), 2) Միքայէլ (ինժեներներ Մանչուրայում), 3) Բրիստափոք և 4) Յակոբ (վերջին երկուսը՝ ռուսաց)։

Աղջկերբը՝ 1) Սօնայ, Վերա, Մարիամ (ամուսնացած են) և Օլգայ (օրիորդ)։ Բժ. Միս. Արամեանի զաւակները՝ Ստեփանիստ—ինժեներ - տեխնոլոգ, ծառայում է Բագու և օր. Մարիամ քաջ ղեկավարութեամբ կարգա-

Ս Տ Ե Փ Ա Ն Ն Ո Ս Ն Ա Ջ Ա Ր Ե Ա Ն Ց Ի Ը Ն Տ Ա Ն Ի Ք Ը Ի Բ Ա Շ Ա Կ Ե Ր Տ Ն Ե Ր Ո Վ Է Կ Ե Ր Ե Ր Ը Բ Վ Մ Ն Դ Վ Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ի Մ Է Չ

հանէս և 4) Սըտեփանիստովերջին 2 աղջկերբը՝ վախճանւած են։ Ժողիֆինա Լաւրյան, ապրում է Բագուում, այրի Ստեփանիդա Բախչիսարայեանց (ամուսին երդուեալ հատարմատար Եկատերինոպոլսում) ներկայումս ժամանակաւոր հիւր Թիֆլիսում 3) Եղիսաբէթ Պետրոսն (Սարատովի հարուստ կալուածատէր) Աննա—Մոսկւայի երկաթուղու ծառայող (օրիորդ)։ Կ. Թէմուրազեան

ԲԱՂԱԲԱԳԻՏԱԿԱՆ-ԶՐՈՅՑ ԲՐՈՆԻԿՈՆ

Հայկական հարցը, թեև ակոխելով իր 35-րդ տարեշրջանը, վերջապես հերթական է դարձել շնորհիւ այն կապակցութիւնների ու դաշնակցութիւնների, որ այժմ պահում է հաւասարակշռութիւնը եւրոպական «խաղաղասէր» պետութիւնների:

«Սաղաղասէր» եւրոպական այժմ ինքն է թելադրում հայերին օլտուել ղէպքից և Հայաստանի հա-

Նուպար փաշա

մար ինքնավարութիւն պահանջել: Այժմս երկու միմեանց ներհակ դաշնակից պետութիւններ, միջկողմից՝ Ռուսիա, Անգլիա, Ֆրանսիա, իսկ միւս՝ Աւստրիա, Գերմանիա, Իտալիա փափագում են հայի համար ստեղծել անդորր վիճակ: Միայն ցաւն այն է, որ ուղի սակայն դիպլոմատիան դարձեալ հին ինքնիշխան ազգացութիւնից դեռ բոլորովին չը սթափւած՝ մերթ ընդմերթ ընկնում է խորխորատներ և տհաճութիւն ստեղծում իր բարեկամ Անգլիայի ու դաշնակից Ֆրանսիայի համար:

Ինչ որ է, հայկական հարցը արդէն հասունացած է և մեր Թագաւոր Կայսեր բարեհաճ տրամադրութեամբ յանձնարարւած է դաշնակից Ֆրանսիային բարեկամ Անգլիայի հետ պաշտպանել հայկական դատը:

Վեհափառ Կաթողիկոսի օրհնութեամբ Պօղոս Նուպար-փաշան, Մինաս Զերադի և մի քանի ձեռնհաս գործիչների հետ արդէն կազմել են մի պատգամաւորութիւն, որ անձամբ պիտի ներկայանայ թէ մեր Թագաւոր Կայսրին և թէ Բերլինի կօնգրէսին մասնակցող բոլոր պետութիւններին, հայցելով նրանց, գէթ այժմս յարգել իրենց ստորագրութիւնները և տալ Հայաստանին պարտաւորւած բարենորոգումները, այժմեան պահանջներին համապատասխանող:

Մեզ շատ հաճելի է, որ այժմս համայն հայութիւնը համոզւել է, որ միայն այդ ճանապարհով կարելի է ձեռք բերել Հայաստանի համար ինքնավարութիւն և միւր յեղափոխական քայլերը անդօր էին հղօր, «խաղաղասէր» եւրոպային համոզելու, թէ հարկւր

հաղարներով հայեր անմեղ մորթւում են և նահատակւում, շնորհիւ իր՝ եւրոպայի քաղաքագիտութեան:

Ամենաճիշտը համարելով հայերի այժմեան բռնած ճանապարհը, անշուշտ հայութիւնը յիշում է, որ դեռ Սասունի կոտորածից յետոյ, մենք, մեր նահատական նախաձեռնութեամբ, եւրոպայում հայադն դիպլոմատների խորհրդակցութիւն ու մտքերի փոխանակութիւն կազմել տւինք: Եւրոպական Անգլիայի, Աւստրիայի, Հոլանդիայի, Ֆրանսիայի և այլն և այլն մամուլի աջակցութիւնն ստացանք և Հայոց Վեհափառ Հայրիկի սրբատառ կոնդակը անձամբ մատուցինք հայադն նշանաւոր Նուպար-փաշին:

Բերլինի 1878 թ. Վեհաժողովում

Խորէն Նարէյ, Ստ. Փախաղեան, Խրիմեան Հայրիկ, Մ. Զերադ

Տարազի 1896 թ. յունւարի 28-ի-Ձե-4-ում տպւած է Նուպար-փաշի այս պատկերը և հետեւեալը՝

«Հայադն Նուպար փաշան ընդ զարաբաղցի է և հայ լուսաւորչական. նրա պապերը Դաւիթ-բէգի զինակից են եղել և մեծամեծ, քաջութիւններ են արել իրանց հայրենիքը, Տաթևը պաշտպանելու: Նուպար-փաշան իր արտաքոյ կարգի վարչական իմաստութիւնով՝ եւրոպայում նշանաւոր քաղաքագէտների, դաշնադան պետութիւնների առաջնակարգ նախարարների շարքումն է համարւում:

Հայադն իշխանը եւրոպայում պատասխանատու և շատ նշանաւոր պաշտօններ է վարել: Մի քանի ամիս չըկայ, որ նա թողել է պետական ծառայութիւնը և այժմ իր հիւանդութիւնից բժշկւում է: Վերջին ժամանակները Նուպար-փաշան եգիպտոսում նախարարապետ էր: Անցեալ տարի հայադն անւանի քաղաքագէտին մենք հանդիպեցինք Բաւարիայում. շնորհ ունեցանք տեսակցել և խօսակցել նրա հետ ի միջի այլոց հայկական ինքրի մասին: Հայադն իշխանը մեծ

ցաւակցութիւն յայտնեց, որ Սան-Ստեփանոյի զաշնադիրը չը պաշտպանեց Բերլինի կոնգրէսում, այլ Երեսակայական մտորումներով ոմանք ստիպեցին երջանկայիշատակ Ներսէս պատրիարքին ֆնալ անդրդուելի իր պահանջներին մէջ, որի հետեանքը օգուտ չը բերաւ Հայաստանին և նրա թշուառ զաւակներին:

Նուպար փաշան ցաւակցութիւն էր յայտնում, որ մի կողմից իր հասակը, միւս կողմից էլ հիւանդութիւնը արգելք են լինում ազգի այս աղէտին նւիրել իր ոյժերը: Հայազն իշխանը ամուսնացած է Կ. Պոլսեցի Երամեան օրիորդի հետ: Թէ ինքը Նուպար փաշան և թէ իր աները ահագին հարստութիւն ունին, նրանցից իւրաքանչիւրը քառասուն միլիօն ռուբլի (ասում են նրանց մօտ և գործին տեղեակ մարդիկ) հարստութիւն ունին:

Օրերս լրագիրները հաղորդեցին, որ Նուպար փաշան մի խոշոր գումար է նւիրել Հայաստանի թշուառների համար: Հայազն իշխանը գերմանացի առաքել է,

թէ և ծառայութիւնը անգլիական և տաճկական երկրներում է եղել վերջին ժամանակներս:

Նուպար փաշան վերջին անգամ տեսակցութիւն է ունեցել Վ. Կաթողիկոսի հետ, Նորին Օծութեան հայկական հարցի մասին պատգամաւորութեան ժամանակ Լոնդոնում: Հայազն իշխանի իղձն է աղօթել իջմանս. Տաճարում և այցելել ու համբուրել իր հայրենի երկրի, Ղարաբաղի այն հողը, որից սերած է ինքը:

Չորս տարի սրանից առաջ Պարիզում մենք տեսակցութիւն ունեցանք Պօղոս Նուպար-փաշի հետ: Յայտնեցինք ցաւակցութիւն իր ծնողների մահան առիթով և յիշեցրինք նրան իր հանգուցեալ հօր ուխտն ու փափազը, հրաւիրելով շնորհ բերել իր պապերի ծրննգովայրը և այլն: Ուրախ ենք, որ այսօր Պօղոս Նուպար փաշան արդէն ժառանգած իր իմաստուն և քաղաքագէտ հօր հանճարն ու սիրտը, նետել է արդէն ասպարէզ և աներկբայ ենք, որ նա յաղթական դափնիով կը պսակէ իր պայծառ ճակատը:

Տ.

Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Անապատի թշուառ որդին երազ էր տեսնում: Տարածւած է Միջերկրական մեծ ծովը, և երեք զանազան կողմերից նայում են դէպի նա Աֆրիկայի կիզիչ ավերը իրանց բարակ արմաւենիներով, Ասորիքի մերկ անապատները և Եւրոպայի բաղամամարդ ու ամբողջովին ծովով կտրուած եղբրքը:

Մի անկիւնում, անշարժ ծովի գիմացը, ընկած է հին եղիպտոսը: Բուրգը բրդի վրայ, որձաքարից կերտ-

ւած սֆինքսները յառել են իրանց մոխրագոյն աչքերը: Բարձրանում են անթիւ աստիճաններ: Ընկած է նա վիհապանձ՝ անունդ ստանալով մեծն Նեղոսից, ամբողջովին զարդարւած խորհրդաւոր նշաններով և սրբազան կենդանիներով: Ընկած է անշարժ, ինչպէս հմայւած, ինչպէս մումիա—անեղծ ու անքայքայելի:

Տարածել է իր ազատ գաղութները ցնձալին Յուդաստանը: Միջերկրական ծովում վիտում են կղզիները իրանց դալարագեղ անտառներով, քինածօնը:

խաղողի վաղերը, թզենիները շարժում են իրանց մեղ-
րածոր ճրագերը. կոյսի կրծքի նման ճերմակ ու հոլանի
սիւնները սպիտակին են տալիս ծառերի շքեղ հովանու
տակ. մարմարիւնը՝ հողի առած քանդակագործի սքան-
չելի կտրիչի տակ՝ շնչում է կրքոտ կերպով և ամօթ-

այստեղ ու այնտեղ: Նաւերը ճանճերի պէս խմբւել են
Ռօդօսի ու Կօրցիլի մօտ, հեշտագին դէմ գնելով իրանց
զրօշակները հողմի շնչին:
Տարածւած է նաև երկաթէ Հռոմը՝ նիզակները
շարժելով, և սրերի ահարկու պողպատը շողացնելով,

խածօրէն դառնում է իր գեղանի մերկութեամբ. ող-
կոյններով զարդարւած, բաղնիքներով ոլորապտոյտ փա-
թաթած գաւազաններն ու պնակները ձեռներին՝ կանգ
է առնում բազմութիւնը աղմկալի պարից յետոյ:
Քրմուհիները, երիտասարդ ու վայելչակազմ, փռւած
գանգուրներով, ոգևորւած խոցում են իրանց սև աչքե-
րով: Եղեգնայ սրինգները, ծնծղաները շողում են

իր նախանձոտ աչքերը յառելով դէպի ամեն բան և
ձուլու բազուկը մեկնելով: Բայց նա անշարժ է, ինչ-
պէս ամենքը, և չի շարժում իր առիւծային անդամները:
Երկնային ովկիանոսի օդը կախած էր—սեղմւած
ու խեղդուկ, Միջերկրական մեծ ծովը չի շարժւում—
կարծես բոլոր տէրութիւնները աշխարհի վախճանից
առաջ ներկայացել են անեղ դատաստանին:

Ստրկունու սրահը

երկու սպիտակներն հագած նաւաստիներ, որոնք արագութեամբ նաւակը քաշում էին Չրաղանի փողոցից դէպի Բէյլէր-բէյի քանդակաղարթ եալին։

Նաւաստիները առոյգ և կտրիչ լազիկեցիներ էին. Օֆից Կ. Պօլիս պանդխտած, օրհաց վաստակելու, տուն պահպանելու և պետական հարկեր վճարելու, որոնք անհափ գոհ էին իրանց բաղդից, որ կարողացել էին մայրաքաղաքում պաշտօն գտնել, Օսման փաշայի ապարանքում ծառայել, կուշտ ուտել, շնորհալի հագնւել և իրանց ընտանիքին էլ բաժին հասցնել։ Եւ նաւաստիները եռանդանգին սիրով թիավարում և շտապում էին հասնել իրանց բնավայրը, փաշայի եալի—ծովափնեայ ապարանքը։ Պարծենում էին թիավարները, որ իրանք բաղդ էին ունեցել, որ ինչպէս յաճախ իրանց փաշային, նոյնպէս էլ կարողանում էին նրա խանութին ծառայել։

Նաւակի մէջ նստած էր միւշիւր—(մարէշալ) Օսման փաշայի զեռահաս կինը, որն առաւօտ ալցի էր գնացել Օրթա-գիւղ իր մօրն ու հարազատներին։ Իրիկնադէմ նա վերադառնում էր տուն, որպէս զի պատրաստ լինի դիմաւորելու զառամեալ ամուսնուն, որը

Կ. Պոլիս. Չրաղան պալատը

պալատից կամ սպարապետի դռնից արեւի մայր մանելուց մի կամ երկու ժամ առաջ գալիս էր ապարանքը «Ալլահի շնորհած վայելքներին» անձնատուր լինելու։ Այս բանը քաջ գիտենալով նաւաստիները մեքենական արագութեամբ, եռանդալից թիավարում էին, որ տիկնոջ հոգեկան տանջանքը կարճացնեն, վայրկեան ա-

ռաջ նրան եալի հասցնելով։ Ո՛չ փոփրալից ալիքները, ո՛չ ծովի հոսանքը, ո՛չ էլ ջուրն ու հեռաւորութիւնը չէին կարող անդադրում բազուկները կանգնեցնել, անընդհատ ջիղերը կաշկանդել։ Սահում էր սուլուլիկ ու ցոլցիկ նաւակը, սլանում, ինչպէս Պոնտոսի թլիփներ իր սրնթաց լողով և արագութեամբ մօտեցաւ նաւամատուցին, որի կրկնակի դռները բացւեցան, աղախինները դուրս թափւեցան տիկնոջն ու նրա գայեակին—Քադիֆէին ընդունելու։

Տիկինը անմիջապէս նաւակից դուրս գալով Քարաջան (վերնագահատ) և հաշմագը (գլխի ծածկոյթի շղարշը) յանձնեց նաթիշտին, արագ մտաւ հարէմի (կանանոցի) բակը, որին դանդաղ քայլերով հետևում էր պառաւ գայեակը աղախինների օգնութեամբ։ Նա դեռատի էր, հագիւ քսանըմէկ տարւան և հրեշտակի նման գեղանի, երկնի լազուրի նման կապոյտ աչեր ունէր, արևի ճաճանչների նման ոսկի վարսեր։ Նրա դէմքը, ձեռքերը ձիւնի նման սպիտակ էին, նրա այ-

Կ. Պոլիս. Այա-Սոփիա

տերը վարդի նման պէծերով, նրա ճակատը փղոսկրի նման փայլում էր, նրա կզակը աղանիւի կրծքի նման ցոլում։ Այդ քնքոյշ գլուխը երկար վզի վրայ այնպէս էր պտտւում, որ շուրջը կեանք ու հրճանք էր սրփում. մեծ-մեծ աչքերը այնպէս շրջում աջ ու ձախակ, որ սրտեր էր կարթում ու թրթռացնում։ Նա իրան շրջապատող սենեկապահուհիների մէջ՝ պարտիզի ծառերի մէջ բարձրացած սէլվիին էր նման, որին շրջապատած տանում էին առանձնարան հանգստացնելու և զարդարելու, որպէսզի կազմ ու պատրաստ լինի ալևոր միւշիւր փաշային ընդունելու և նրան հրճեցնելու։

Իսկոյն հանդերձապահը դուրս բերեց շղարշէ պարեգօտը, դրա մէջ ամփոփեցին տիկնոջ հրաշալի իրանը, որի իւրաքանչիւր մասը նշմարում էին մետաքսի նոսր դորձածքի տակից։ Սենեկապահուհիներից որք տիկնոջ գուլպաներն ու կօշիկներն էր փոխում, որը մազերի հիւսւածքն ու սարքը կարգաւորում, որը անուշահոտ ջրերով օծում էր նրա բոցավառ իրանը, որն էլ զարդերն էր յարդարում։ Եւ այս պատրաստութեան ընթացքում տիկինը փոխանակ խօսելու, հրամայելու, կատակելու, զեռճանալու կամ զայրանալու, անվերջ հառաչում էր։ Նա հառաչում էր սրտի խորքերից, մոնչում էր բոցակէզ արտաշնչումով և կարծես աչքերից կայծեր ու պէծեր էին ցայտում ու տարածւում օդի մէջ։ Այդ տեսարանին այնքան վարժ էին նրա աղախիններն ու սենեկապահուհիները, որ առանց ուշք դարձնելու շարունակում էին իրենց պարտականութիւնը։

Երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, երբ սենեակի յատակն ու բազմոցները մաքրեցին ու զարդարեցին, լուսամուտներին վարագոյրները բացին, ցանցերը իջեցրին, տնուշահոտ խնկերով օդը բուրեցին, քամաց կամաց բոլորն էլ դուրս գնացին շտիկնոջ մինակ թոցնեղով։ Արեն արդէն թեքել էր ելզդի աղարանքի Չաթուշայի բարձունքների ետեւը, բայց վերջալոյսի ճառագայթները դեռ լողում էին ոսկեզօծ ծփանքով Բոսֆորի երեսին, ինչպէս ելզդի, նոյնպէս Տոլմա-Բաղէի ջրաղանի պալատների մարմարի որմերն էլ աները լողում էին յգլած արծաթի փայլով և շողակի ցոլքերով, որոնց շրջապատի դալարագիղ ծառաստանները, մրդաստաններն ու վարդաստանները արևի զեղուն ճառագայթների ցոլքի տակ այնպիսի ծփանք էին բարձրացրել, կեանքն այնպէս էր բոցանում այդ ոսկե լոյսի մէջ, որ տիկնոջ աչքերը պարուրեցին և նրա հայեացքը դուրս թաւ, թաւ հեռու՝ կեանքի այդ անհուն ծփանքի մէջ շաղաղեցաւ։

Ինչպէս փոթորիկ էր բարձրացել բնութեան սրտում, ինչպէս բիւրաւոր ալիքները բոցավառում էին ծփանքով և արեւմտեան ափի պալատներից սկսեալ մինչև հորիզոնի ծայրի վերջին գագաթներն ու ծառաստանները կրակի բոցերի մէջ ծփծփում էին, արևից կենսաւորւածները արևի բոցերի մէջ գրկւած նազանքով շողշողում, այնպէս էլ բոցավառել տննայն դեռահաս տիկնոջ սիրտը։ Հիւրիշանը վերջալոյսի ցոլքերի տեսութանի ներգործութեամբ այնպէս յուզեց, նրա հոգին այնպէս փոթորկեց ցանկութիւններն այնքան խստութեամբ բորբոքեցան, որ նա լուսամուտի սուաջ արձանացած կանգնած մնաց։ Լուս էր դարձաւ զանաւոր, լուս էին որմերի նկարները ծածկող գրեթե ու աղօթքների շրջանակները, մնջիլ էին առաստաղից կախւած ջահերն ու լամպերը, անշուշտ հանգստացել էին յատակի վրայ շարւած ոսկեզօծ սեղանները, աթոռները, բազմոցները, բազմերանդ մետաքսի գորգերը, թաւիշե բարձերը, ոսկի աշտանակներն ու գոհարազարդ կալիոնները։ Ոչինչ, կենդանութեան ոչ մի նշան չըկար ընդարձակ դահլիճում։ Նոյնիսկ ճանձեր չը կային, որ մեռելային կեանքը գոնէ իրանց տղոցով ու բզկոցով խանդարէին։

Միայն Հիւրիշանի ծանր ու խեղդող հառաչներն էին, որ տարածւում էին օդի մէջ և գնում փակչում լայնարձակ սրահի որմերին ու առաստաղին, յաւիտենական անարձագանք մնալու այդ պատերի մէջ։ Նայում էր Հիւրիշանը զեռուն կեանքը, գնում էր արևի ճառագայթների և կենդանի աշխարհի վերջալոյսի գրկախառնուքը, և արձանացած ջղաձգում էր։ Տենչում էր Հիւրիշանը դուրս ցատքիլ դահլիճի լուսամուտից, ընկնել Բոսֆոր և ծովի ալիքների վրայ լողալով ու ծփալով ձգել իրան արևի ջերմ լոյսի տակ և արձակել ու տարածել իր փոսկրի նման յղկուն իրանից բիւրաւոր ճաճանչներ...

Բայց թանձր քարի որմերը, հաստ բիւրեղի պակիները, արոյրի ոսկեզօծ վանդակները, մանաւանդ աղախիւնների ու սենեկապահուհիների խմբակը նրան արգելում էին... Արգելում էին թշուառ կնոջը մաքուր օդը, զով ջուրը, ոսկեշող արևի ջերմ ճաճանչները վայելիլու։ Զէին թոյլ տալիս, որ գեղանի տիկինը ազատ անձնատուր լինի բնութեան և գրկախառնել ալիքների ու արևի կիզիչ ճառագայթների հետ... Սարի գագանը, անտառի անասունը, ծառն ու տունկը, հողն ու ջուրը

Բ ո ս ֆ ո ռ ի ա փ ե ղ ը

անարգել վայելում էին արևը, դրկում, գրկում և յագեցնում էին, իսկ ապարանքի որմերի մէջ փակւած իշխանուհին արևը—կեանքը վայելելու արտօնւած չէր։

Ջրկանքի միտքը այնպէս բորբոքեց Հիւրիշանի հոգին, որ նա ուշակորոյս մնաց արձանացած և այնքան երկար կանգնեց իր տեղը, որ շարժելու ընդունակութիւնը կորցրեց այն բոլորին, որ դուրս բացեց և նրա ամուսինը՝ կորաքամակ Միւշիր-փաշան ներս մտաւ, ուղղեց զէպի իր կուռքը՝ պաշտիլու և համբուրիլու, Հիւրիշանը ցնցեց, այնպէս ջղաձգեց, որ գլորեց մետաքսի գորգի վրայ խիստ յաւեցնելով իր աջ ձեռքն ու արմունկը։ Այս անկման հետ այնպիսի ճիշտ արձակեցին միաբերան տէրն ու նտրկուհին, որ անմիջապէս դուները բացեցան, սենեկապահուհիները ներս թափեցին և յատակի վրայ տարածւած տիկնոջն իսկոյն վերցրին և տարան տարածեցին բեհէզի բազմոցի վրայ, որտեղ յաճախ իրենց ժամերն էին անցկացնում ամուսինները։

—Բժիշկ, գնացէ՛ք շուտ, բժշկին, դոկտոր Ասլանեանին հրաւիրեցէ՛ք, ասաց փաշան գլխակոր կանգնած թշուառ ուշագնացի զլխին։

—Ախար, նա շատ հեռու է ապրում։ Անմիջապէս մօտիկ ապրող դոկտոր Մանուկեանին կանչեն, մինչև Ասլանեանի գալը, ասաց Ջէյնաբը խօսքերը շփոթելով և միւշիրի աչքերի մէջ նայելով, կարծես նրան ընկճելու նպատակով, գուցէ որևէ զեղով կըսթափեցնէ, ուշքի կըբերէ։

—Թող կանչեն, թող գայ այդ Մանուկը...

Եւ երկու կողմից դուրս թաւն աղախիւնները, ապաստարանների և նաւաղների խմբին հրամայելու, որ շտապեն բժիշկներին տուն հրաւիրելու։ Տիկնոջ նախաժողովը բոլորեցան նաւաղածի բազմոցի շուրջը և միջոցներ ձեռք առան նրան սթափեցնելու։ Մինչ նաւակները սրնթաց սահում էին բժիշկների ետևից, ապարանքում բնակալած պառաւ վհուկը, տիկնոջ գահիճ դայեակը մտաւ դահլիճ, մօտեցաւ Միւշիր-փաշային և ասաց.

—Թող տուր մեր մօլլային ներս մտնել, երկու բերան աղօթք կարդալ և չարին դուրս վանել քո ապարանքից...

—Դարձեալ դու ես, Գադիշէ, էլի ներս սողացիր աղանջներս թունաւորելու, սիրտս կտրելու քու ժանտ մտքերով։ Հեռու, հեռու է, դուրս կորիր... քո կասկածներով ինձ կործանեցիր...

(Կը շարունակւի)

Ա. Բ. Բ.

ԱՆՏԱՌԻ ՅԱԻ ԵՐԺԱՀԱՐՍԸ

Թ

արմ, կուսական գարուն էր:

Արշալոյսը նոր էր բացել, տարածելով զարթնող երկրի վրայ շողողուն, գունաւոր ճառագայթներ:

Ծովը գիշերայ խաղաղ քնից յետոյ զարթնել էր և շղարշի նման բեկբեկում, ծածանում էր կորովի նորալոյս ցոլքերի տակ:

Կարծես, ծովը ծփում էր ուրախութիւնից և օձի նման սողալով արագալազ ալիքները գալիս զարկում էին ու ձգւում աւազուտ ափերին:

Հեռից սաղարթախիտ անտառից փչում էր թար-

մացնող հովը և առողջ ու տարփոտ կոյսի նման շնչում իր հեքով և ծովի ալիքների և կախարդական խշխշացող սաղարթախիտ անտառի և աւազուտ ծովափի վրայով և ամեն ինչի-ինչ որ խնդում, ուրախանում և համբուրում էր բնութիւնը:

Առաւօտ էր:

Հեռից համբաջւ ընթանում էր կոյսը:

Սոյոք, հուժկու կազմածքով, հրաշագեղ իրանով և մերկ, կիսաբաց ուսերին սև սաթի նման հերարձակ խիտ մազերով:

Գեղանի զըլուխը, սքանչելի խոշոր սև աչքերը, կիսաբաց հեացող շրթունքները և լիքը, առատաղբերով իջնող իրանը շնչում էին առողջ, կատաղի տարփանքով:

Քայլածքը վա-

տահ, շարժող և ազդու էր:

Նրա հոլանի, լիքը փողոկրի նման սպիտակ ոտների տակը, կարծես, գետինը ծանրանում, իջնում էր:

Թափանցիկ շղարշի տակից փայլւիւում էր նրա ձիւնանման մարմինը, իր շուրջը տարածելով արեւնոյ թարմութիւն:

Ամբողջովին շնչում էր նա կեանք, կիրք և հրա-

տապ տարփանք:

Կոյսը մօտեցաւ ծովափին, կանգնեց և սկսեց բեկբեկել, գալարել առաւօտեան արեգակի շողքերի տակը:

Սառը աւազը խշտում էր նրա մերկ, կիսաբաց միսը և ծնկները ոտների տակ:

Կոյսը սկսեց մերկանալ: Սոյոք, իջաւ ուսերից նրա շղարշի նման նուրբ, թափանցիկ սփածանելիքը և բացւեց, մերկացաւ նրա մոլոր, փարթամ և արգաւանդ ինչպէս բնութիւնը առատ մարմինը:

Ճիւղն ուսնու նման դողողողով նա անցաւ դէպի ծովը ինչպէս բոցեր շանթող վիշապ, հերարձակ և զլուխը յետ ձգած նետուց և սլացաւ ծովը և սուզւեց խիտ և ուռչող ալիքների ծալքերը:

Սոյոք, փարթամ կանացի իրանը մերթ բարձրանում էր, մերթ իջնում և արագ ու կատաղի յամառութեամբ անցնում էր ծովի խորքերը, հովաքնելով տարփոտ կրքերը սառը, զով և լիառատ ջրի գրկում: Կոյսը լացւեց, թարմացաւ և մէջքի վրայ պառկելով, ջրի երեսով սկսեց դանդաղ սահել դէպի ծովափը:

Մօտեցաւ ափին և արագ ցատկեց, կանգնեց աւազի վրայ:

Ջրի կաթիլները վարդագոյն մարմնով սահում, կաթկաթում էին չոր, ծարաւի աւազի վրայ և կլանւում:

Նուրբ, թափանցիկ սփածանելիքը նորից իջաւ կոյսի ուսերով և խիտ շերտերով փաթաթւեց գեղեցիկ մարմինը, խորհրդաւոր տեսք տալով նրան:

Անտառի յաւերժահարս սկսեց ընթանալ դէպի անտառը:

Արեգակը երկնքում ժպտում էր և արագ-արագ քայլում կոյսի յետեից:

Բնութիւնը համը էր և լուռ:

Կարա-Դարիշ

ՀԱՆԵԼՈՒԿ

(Էլ. Օրժէշկոյի)

Շատ ձմեռ ու գարուն, շատ ցերեկ ու գիշեր անցիլ-գնացել են այն ժամանակներից, երբ Տրովադայի սրբութիւնները տանող նաւը և Տրովադայի մի խումբ ողջ մնացած որդիքը անվերջ թափառում էին լայնածաւալ ծովերով, կարճ ժամանակ հանգիստ առնելով անմարդաբնակ նաւահանգիստներում:

Բայց դեռ երբեք ինչպէս և նրա հաւատարիմ ընկերները այնպիսի մի սարսափ չէին զգացել, որպիսին զգացին, իբր իգէյեան ծովում ականատես եղան Էտնայի վիժումին: Աւանդութիւնը ասում էր, որ շնորհիւ աստուածների բարկութեան, այդ լեռը իր տակն է թողել նրանց դէմ ըմբոստացած Տիտանին և որ, նայն իսկ այդ բեռամբը չը ճնշւած, էնկելազը շարունակում և դղրդացնել գետինը և նրա մակերևոյթը ծածկել հրային վիժածքով: Ուրիշները պնդում էին, որ հրաբուխի անդունդում տեղաւորւած է Հեփիստոսի դար-

Փ Ա Ր Ա ի Ո Ն ի Ա Ղ Ջ ի Կ Ր

Մոկուէս Մարգարէի գիրտը

բնոցը, որտեղ աստուածների այդ դարբինը ցրկուպների օգնութեամբ Արամազդի համար կայծակներ է պատ-
րաստում և նրա հերոսների համար՝ զրահ: Բայց, նեղ տաշեղի վրայ, որ մերթ ալիքների ուժգին թա-
փով դէպի ամպերն էր ձգւում, մեր ջրերի անդունդ-
ներն էր սուզւում, գիշերային խաւարի մէջ, ծուխի և
մոխրի ամպերի ու ժայռերի դղրդման ահեղ ձայների
տակ, ժայռերի, որոնց ուկորները շիկացած աղեղների
նման դէպի անտղերն էին թռչում, Տրովադացիք,
որոնց սպասում էր մահը հազարաւոր ձկերով, բար-
ձրաձայն դիմում էին աստուածներին՝ «Քանի Տրովա-
դան աւերւեց, էլ ինչեւ մենք, թշառներս մենակ
ապրենք»: Նոցա դէմքերը դժգոյն էին, նրանք ամբողջ
մարմնով դողում էին մահացու սարսափից և յոգնա-
ծութիւնից:

Շուտով արշալոյսը քշեց խաւարը և հանգստաց-
րեց ծովը. ստկայն երկիրը խաղաղւելով, խաղաղութիւն
չըզտան նրանք. ինչ փոյթ, որ մէկ թշառութիւնը
անցաւ, դեռ քանիսը սպասում են նրանց, ինչ օգուտ,
որ նորա անցել են ճանապարհի կէսը: Եւ ինչպէս
մահաւան անգնապում տառապող հիւանդը յիշողութեամբ
վերադառնում է դէպի հիւանդութեան սկզբնապատ-
ճառը, այնպէս էլ նրանք բարկութեամբ, արհամարհան-
քով և վշտով յիշեցին իրանց թշառութեան նախադր-
կողը: Կայմի գապաթից, որ նաւաստին թուլացած րա-
զուկներով պարաններն էր ամրացնում մինչի նաւի
յատակը, ուր բանւորները սղոցով ու կայծի ու նաւն
էին նորոգում, չորս կարգ, ուժեղ թիւովարներից, որոնց
ձեռներում այժմ դողում էին թիակները, մինչի կա-
նայք և երկխաները, որ երկար շարքերով նստած էին
նաւի երկու կողմերում, լսեց մի ձայն.

«Անէծք յոյներին, անէծք նրանց, որոնց շնորհիւ
մենք, իբրև յոյներից դուրս ձգւած ձագուկներ, հեռացած
ենք մայրենի կրծքից. անէծք նրանց, որոնք անտառում
վզղացող քամու նման, մեր քաղաքի անտառը պատե-
րից ամայացում ներս մտցրին. անէծք նրանց, որոնց
շնորհիւ մեր աղիքները կտրատւում են քաղցից, մեր
ուղիղը այրում է տապից, մեր սրտերը մաշւած են
տանջանքից. անէծք նրանց, որոնց շնորհիւ Տրովադայի
կանանց դէմքերը ողողւել են արտասուքի հեղեղերով
և Տրովադայի որդիքը դգոււմ են երկիւղը. անէծք յոյն
բիւն»:

Այսպէս ողբում և դանդաղում էր նաւը պատա-
ռոտած առագաստներով, որ թափառում էր ամեն կողմ
խաղաղ, հանգիստ և արշալոյսից. վարդազուռած եղէկան
ծովում: Միայն պողպատապատ և զրահաւորւած զին-
ւորները լուռ կանգնած էին թոյլ և անոյժ արձանների
նման. նրանց չէր սաղում զանգատը և անէծքը, բայց
բոլոր զանգատներից և անէծքներից խիստ և հուժկու
էին նրանց կապտած շրթերը և ձեռները, որոնցով նո-
քա սեղմում էին իրանց սուրբերի կրթերը:

Յանկարծ նորա ցամաք նկատեցին:

— Յիկատները, բացակահչեց ղեկավարը, փոր-
ձառու ծովագնացը:

— Տեսնո՞ւք—հաստատեց ծերունի Անքիզոսը:

— Յիկուպների կղզիներից ամենավայրենին, խա-
ւար մութ անտառներից, լիցուն ժայռերով. բացի Պո-
լիթէմէսի, ցրկուպների ամենահոգեկոխ, արջերից և
վայրի եղջերից ու նրա անթիւ ոչխարներից, այդտեղ
չեն բնակւում կենդանի արարածներ:

— Բայց չէ՞ որ այնտեղից լսում է մարդու ձայն
և մարդանման արարած երևում է ափին:

— Ազատեցէք, կոչում է նա, տարէք ինձ ձեռք հետ.
ով որ էլ լինէր—մարդ էք, խղճացէք մարդուն:

Բայց միթէ այդ մարդ էր: Պատաստած շորերը

չէին կարող ամբողջովին ծածկել սևացած կաշին. քաղ-
ցից նրա ոսկորները դուրս էին ցցւել. խառնիճաղանձ
մաղերը, որոնց մէջ կային վայրի բոյսեր և ծառերի
տերևներ, նրան նմանեցնում էին խիստ բաշով կենդա-
նու. կենդանի էին յիշեցնում նրա ձկուն, վախկոտ
ցատկունները, երբ նա մերթ վազում էր դէպի ափը
լիզող ալիքները, ինչպէս ծարաւից տանջող եղջերուն
վազում է դէպի առուակը, մերթ վախեցած յետ էր
հանանում, ուշադիր հայեացք նետելով նաւին, դէպի
որը նա դարձեալ աղերսագին ուղղում էր ձեռները.
մերթ թիկունքով հպւում էր ժայռին, կարծես կամե-
նալով անհետանալ նրա ճեղքերում և մերթ նորից մի
անդրդելի ոյժից ստիպւած առաջ էր վազում է կան-
չում:

— Վայ ինձ. ես ճանաչում եմ ձեզ. ձեր փրկիւ-
կան զլխարկները արիւնոտ ցոլքերով արտացոլում են
աչքերումս—դուք Տրովադացիք էք, բայց և այնպէս
դուք մարդ էք և այդպիսին լինելով խղճացէք մարդուն:
Եւ նորից նաւի վրայ բարձրացաւ աղմուկ, որի
մէջ լսում էր լոկ մի բացակահչուութիւն.

— Յոյն է, յոյն, նա յոյն է:

Բայց նա արդէն լողում էր դէպի նաւը, որի
վրայ մայր մոնող արեւը կարմիր ցոլքերով փրկիւ-
կան գլխարկներ էր ցոլացնում, լողում էր ձեռներով
բռնած նրա ծայրերից. յանկարծ նա բարձրացաւ,
ծունկ չոքեց, առաջ ուղղեց իւր մերկ, նիհար, սևացած
ձեռները մերկացրած սրերի և բարկութեամբ ու սպառ-
ւանիքը փայլող հուժկու դէմքերի մէջ և խօսեց.

— Ես յոյն եմ, ով Տրովադացիք և ձեզ հետ կըռ-
ւելով ես շատերին ուղարկեցի ստրուկների թագաւոր
Հագէսին. իդուր կլինէր այդ թագցնելը, որովհետեւ
դուք կիմանայիք իմ ով լինելը խօսակցութիւնիցս և
այն ժամանակ իմ վախկոտութիւնը ձեր ատելութեան
վրայ կաւելացնէր և արհամարհանք, իսկ արիութիւնը
կարող է ձեզ յարգանք ներշնչել դէպի ինձ և թուլաց-
նել ատելութիւնը. բայց, ով թշամիք, լսեցէք իմ
թառութեանս պատմութիւնը:

Իմ անունն է Աքամենիդաս. մեր ցեղը այնչիլի
ժամանակներից Ուլլիսի թագաւորութեան մէջ հող էր
հերկում և հօտեր արածեցնում: Իտակայի պողաբեր
դաշտերում էր մեր խրճիթը, որի շէմքին իմ հայր
Ժիլէսը ամեն օր զոհ էր մատուցանում աստուածներին՝
մի բուռն ցորեն և մի կտոր մեղր: Խրճիթը շրջապատ-
ւած էր կաղնիների ծառիկով, որտեղ մայրս խղկաղին
էր հաւաքում հօտերի համար, իսկ կանաչ դաշ-
տավայրով հոսում էր յստակ առակը, ուր գնում էին
քոյրերս ջուր առնելու, այնտեղից վերադառնալիս
գնում էին կուժը ուտերին, մէկ ձեռքով բռնում նրան,
իսկ միւս ձեռքով կրծքերին սեղմում հասարակ յաս-
միկները:

Օ՛, իմ խրճիթի ցած, կիսաւեր պատեր, զ, իմ
հօրս ալէզարդ գլուխը, մայրիկիս հեղ դէմքը, քոյրիկ-
ներիս կուսական դէմքերը ով ծմակ, որ խորքերին
այնպէս կակուղ արօտ էր բուսնում, արծաթափայլ
վտակ, որի վրայ լուսնեակ գիշերները պար էին գա-
լիս կուսական դրկաղները, անտառի յաւերժահարս
ները և դհւ, իմ մօրս խղճուկ ճախարակ, և դուք իմ
քոյրերիս սպիտակ աղանիւնի դու, Մոպս, մեր խըր-
ճիթի հաւատարիմ պահապան, որքան հեռու եմ ես
ձեզանից:

Ուլլիսը պատերազմի կանչեց Իտակայի երիտա-
սարգներին, նա մեր մարմնի, մեր կամքի, մեր հողե-
րի թագաւորն էր, տէրը և առաջնորդը...

Շատ զոհ մատուցեց հայրս աստուածներին, մայրս
աղի արտասուքով հեղեղեց վրուխս, քոյրերս իմ ձեռը

դրին իրանց արձակած մագերի վրայ, Մոպսը երկար գալիս էր յետևիցս: ապա ձեռքս լիզեց ու գլխիկոր վերադարձաւ տուն...

10 տարի անցկացրի ես Տրովադայի պարիսպներ մի տակ, իսկ յունաց համար այնքան յաջող վերջացած պատերազմից յետոյ, Ուլիսը վերադարձին պատահմամբ թողեց ինձ այստեղ, այս վայրենի կղզու վրայ: Ծարաւից տանջւած, գետ կամ առու փնտրելով դնացի խորքերը եւ երբ վերադարձայ դէպի ափը, նաւի լոկ սպիտակ առագաստները, հեռում ժպտացող բախտի պէս, երևում էին հորիզոնի ծայրին...

Աստուածներ, արդեօք մարգկային լեզուն ունի խօսքեր, որոնցով ես կարողանամ պատմել ձեզ իմ տանջանքները, իմ վիշտը եւ այն ամենը, ինչ որ ստիպում է ինձ ձեր ձեռքը ընկնել, ո՞վ Տրովադացիք, չեմ յիշում արդէն քանի անգամ արեւ անցել է երկնակամարից եւ գիշերային խաւարը պատել է ինձ այն օրից. գիտեմ միայն, որ շատ երկար ժամանակ, Տրովադացիք, շատ երկար Ալիքների շնորհիւ ժայռերի մէջ կայացած խորշը իմ բնակարանն էր, տեղական բոյսերը եւ արօտները. իմ կերակուրը, մարգկային ձայնի կարօտ, ես պիշեր ու ցերեկ լսում էի միայն արջերի դողոցը, ագռակների կոչիւնը, բազէների ծղրտոցը եւ գոմէշների սմբակների գղրգիւնը. կրակի կարօտ, որպէս մայրենի կրծքին կարօտ երեխայ, ես տեսնում էի նրա բոցերը միայն Արամաղդի կայծակների մէջ, որոնցով միայն Աստուածը ալեկոծում էր այս անսասան ջրերը եւ կոտորատում ամպերին հասնող այս ժայռերը: Սակայն աստուածները մահկանացւին այնքան ամուր կապել են կեանքին, որ ես չը սուզեցայ այս ջրերի մէջ, չըդրի գլուխս այն կայծակների տակ. ապրել կուզեմ, կուզեմ վայելել հողից նրա անուշահամ, բաղդը հիւթը, կուզեմ վերադառնալ Խտակայ եւ գնալ այն ուղիով, որ ցանքսերի եւ մրտենիների միջից տանում է դէպի մեր խրճիթը. ո՞վ մարդիկ, մոռացէք, որ ես յոյն եմ, կարծեցէք, որ ես մի մանուկ եմ, որին ճակատագիրը խզել էր մայրական կրծքից. այս տանջանքների երկրից տարէք ինձ մարդաբնակ ափերը եւ ես ձեր ոտը ընկնելով օրհնել կըսկսեմ Տրովադան, որ ծնել է այդպիսի մեծ որդիք...

Այս ասելով, առանց հայեացքը գետնից բարձրացնելու, նա պարզած ձեռներով սպասում էր, արդեօք լինել կընկնի նրա գլխի վրայ, խղճահարութեան խօսքեր թէ սրերի լիզակները...

Մեծ աղմուկ բարձրացաւ նաւի վրայ, բայց չէին լսում կարեկցութեան խօսքեր. թիավարները բարձրացրին թեւերը, կանայք՝ ձեռները, զինւորները սրերը:

— Մոռանալ, որ դու յոյն ես. մոռանալ — բացականչեց բաջ Լէլէզը — այդպիսի տարօրինակ խնդիր նոյն իսկ աստուածներից ոչ մէկը չի լսել. եթէ Պրօմետեոսի աղիքները յօշոտող ուրուբներն անգամ իրենց կտուցները խրեն իմ գանգը, չեն կարող այնտեղից կորզել, հանել այն բոլորի յիշողութիւնը, ինչ որ կրել եմ շնորհիւ յոյների:

Խրոխտ Պէլագոնը, որի շրթունքները թափառելու սկզբից ոչ մի անգամ չէին ծածկել թեթեւ ժպիտով, այժմ ծիծաղեց բարձրաձայն:

— Հայրենի երկիր, լսեցէք, նա Տրովադայի որդոց առաջ, հայրենի երկրի կարօտն է ողբում. իսկ ուր է, յոյն, մեր հայրենիքը. երբ ես իմ սրով կը ճեղքեմ քո կոկորդը, այն ժամանակ դու արիւն թքելով կըպատասխանես ինձ՝ ուր է Տրովադացիների հայրենիքը:

Ուժեղ եւպաշամոնը արդէն պատրաստուում էր

ընկնել նաւի թշառ հիւրի վրայ, բայց կանգ առաւ եւ յետ քաշեց ձեռքը, կամենալով նախ ծաղրել նրան եւ ահա նա ստրկական ողջոյններով սկսեց նրան հարց ու փորձ անել:

— Որքան փոփոխական է ճակատագիրը. արդեօք աստուածների ռբ բարկութիւնն է դրա պատճառը, որ յաղթական Խտակայի որդին եւ անվեհեր Ուլիսիսի զինւորը այսօր հիւրընկալութիւն եւ ազատութիւն է աղերսում խեղձ, ատելի թափառականներից. — եւ մինչդեռ Եւպիստոնը ծաղրում էր, շէկ մագերիով եւ մանկական դէմքով, գեղեցկատեսիլ Ամենթօրը, վառւած մեծ ատելութեամբ. նայում էր գետնի վրայ, ուղղում էր մատերը, դէպի իրան էր կանչում յոյնին շան սնունդներ տալով նրան եւ ապա սկսում էր կանչել, որ այդ շունը նրա հօթը եղբայրներիցն է կուլ տել եւ ծածկելով դժգոյն երեսը նիհար ձեռներով, սկսում էր ողբալ այնպիսի ձայնով, որ մարդու սիրտն էր կտրատուում:

Այդ լսելով Փանոփէոսը, Ամենթօրի ամենամօտ ընկերը, առաջ գնաց շարժելով իր սուրը եւ բացականչեց՝ «մահ յոյնին» «մահ նրան» կրկնեցին Տեստոսը, Արքատոսը Հիպոկոօստը, «մեր ձեռքը ընկած այդ գայլը զոհէք Հէկտօրի ստուերին»:

Բայց միւսները աւելի վրէժխնդիր, աւելի տանջւածները, դանդաղում էին իրագործել այդ վճիռը եւ ընկերների սրերը մի կողմ հրելով, նոյնպէս թշառ յոյնի համար մահ էին պահանջում, բայց դանդաղ, խիստ, սարսափելի մահ. նոյն իսկ հոգեպէս աւելի բարձր էնէստը չէր կանգնեցնում իր հպատակներին եւ ծովի ալիքները ծիկլատների ժայռերը է կտնան շրջապատւած ծուխը լսեցին նրա խրոխտ ձայնը «մահ յոյնին»: Յանկարծ կատաղած Տրովադացիների միջից մի ձայն լսեց «կանգնեցէք», յանուն աստուածների յետ քաշեցէք ձեռներդ ու սրերդ, Անթիգէսն է խօսում: Այդ ձայնը թոյլ էր եւ դողող շնորհիւ տարիներին եւ ծանր աշխատանքի, բայց այդ ձայնը բոլորը լսեցին եւ բարձրացրած թիերով, ձեռներով ու սրերով բոլորը մի կողմ քաշեցան եւ նրանց երկար կարգերի միջից երեսաց նաւի վրայ զոհերի կրակով պլպլացող սեղանը սեղանի առաջ կանգնած էր մի ծերունի, որի սպիտակ զգեստը պակաս ձերմակ էր, քան նրա երկար, ալիքանման մաղերը: Ինչպէս փոթորկից յետոյ տիրող լուսթեան մէջ, մեղմ սօսափում են տերեւները քամուց. այնպէս էլ նաւի վրայ մեծ աղմուկից յետոյ լսեց մի շրուկ՝ «Անթիգէսն է խօսում» եւ էնէստը, որ այդ ծերունուն իր ուսերի վրայ հանել էր հրդեհի ու կոտորածի տեղից, մի հայեացք ձգեց ընկերների վրայ եւ ի նշան լուսթեան կրկնեց. «Անթիգէսն է խօսում»:

Բայց նա դեռ չէր խօսում. նա լուռ առաջ եկաւ, մատները կպցրեց եկելու գլխին եւ հայեացքով հրամայեց նրան կանգնել զոհարանի մօտ. եւ եթէ հիւրը, ի նշան աղերսանքի գրկեց բազուկներով Տրովադայի աստուածների արձանը, ծերունին ձեռքը պարզեց նրա վրայ եւ ասաց՝ «եւ Տրովադացի աստուածների խնամատարութեանն եմ յանձնում մեր այս թշնամուկը»: Ոչոր չէր հակաճառում. բոլորը զարմանքից քարացել էին, բերանները բացել, թէ եւ աչքերում կատաղութիւնը դեռ փայլում էր, դեռ երևում էր յաճախակի շնչառութեան մէջ:

Իսկ ծերունու շրթունքների վրայ փայլում էր միայն մանուկների եւ ծերունիների յատուկ մի ժպիտ, անմեղ, հեզ եւ խաղաղ ժպիտ: Մանուկը այդպէս է ժպտում, որովհետեւ դեռ չի մեղանչել եւ չի տեսել մեղք. ծերունին, որովհետեւ իր մեղքերը քաւել է տանջանքով եւ ճանաչել է մեղքերի աղբիւրը:

Եւ, պահելով շրթունքները վրայ այդ ժպիտը, ծերունին խօսեց:

—Երբ եւ տեսայ այս յոյնին մեր նաւի վրայ և լսեցի ձեր սպանալիքները, յիշեցի մի հանելուկ, որով մի անգամ, իմ մանկութեանս օրերում, իմ պապը, Լաօմետոնդը՝ զարնացնում էր իր հիւրերին: Մենք բոլորս նստած էինք սեղանի շուրջը և թէև ազմկալից ուրախութիւնը զղրգացնում էր ամբողջ պատերը, մի կոյր երգչի, իշխանի հրամանով երգած մի երգից յետոյ, մեր շրթունքները վազկեցան և գլուխներս կախ ընկան կրծքներին վրայ. կոյրը ոգևորւած էր և նրա տխուր երգը պատմում էր այն անբախտութիւնների, վշտերի, այն թշուառութիւնների մասին, որ աստածները ուղարկել էին վաղուց մեռած սերունդներին և ոչ միայն մեր ցեղի. թշուառութիւններն էր երգում կոյր երգչիչը, նա, ընդհանրապէս, երգում էր մեր թշնամիների թշուառութիւնների պատմութիւնը. և ահա, գիտուն Ալկմէնը, ողջունելով Լաօմետոնդին, ասաց «Տարիքով ամենածեր և փառքով ամենամեծ Լաօմետոնդ, բացատրէ մեզ, ինչո՞ւ եկե՞աք մարդկանց տխրեցնում է մեռածների վիշտը, ինչո՞ւ ներկայ գտնւողները տանջւում են բացակայողների տանջանքով, մինչև անգամ թշնամիների աչքերից արտասուքի հեղեղներ են թափեցնում նրանց մահացու ոսոխների թշուառութեան պատմութիւնը»—և բոլոր զինւորները, զօրաւորները և փոքր տղայք անգամ միաձայն կրկնեցին՝ «բացատրէ մեզ Լաօմետոնդ» և Լաօմետոնդը նրանց հետաքրքրութիւնը յանգեցնելու համար առաջարկեց նրանց մի հանելուկ, որ գուցէ այժմ կը լսէք ինձանից:

Եւ Անթիգէսը հայեացքը ուղղելով ներկայ գտնւողների վրայ և տեսնելով, որ նրանք շրջապատել են իրան լուռ ու հետաքրքրւած շարքերով, նորից սկսեց.—Աստուած ստեղծելով տիեզերքը, այնպէս կարգադրեց, որ ամեն ինչ երկրի և երկնքի վրայ բաժան է մահկանացուներին իրարից, նրանց բաժանում է ցամաքն ու ծովը, ժամանակն ու տարածութիւնը, առաքիւնութիւնն և պակասութիւնը, հարստութիւնն և աղքատութիւնը, յիմարութիւնն ու տաղանդը. նրանց բաժանում են մարմնի ձևերը ու գէմքի գծերը. մտազրուիւնները, արեւնհեղութիւնները և սրտագին ցանկութիւնները. նրանց բաժանում են գոյները, որոնցից ամեն մէկը տարբեր է հաւանում. նրանց բաժանում են ծաղիկները, որոնց քաղելու համար կանուխ են բոլորը. նրանց բաժանում են հացերը, որոնցից բոլորը աշխատում են որքան կարելի է շատ, պանել. յաղթութիւնները, որոնցից ամեն ոք աշխատում է շատ օգուտ քաղել և անբախտութիւնները, որոնց ամեն ոք ձգտում է իր ուսերից ուրիշի վրայ գցել. բաժանում են քաղցն ու կուշտութիւնը, յոյսը և յուսահատութիւնը, չափն ու քանակը, միտքն և խօսքը.

Իայց մահկանացուների այդ ընդհանուր բաժանման մէջ կայ մի բաղմոց, որի վրայ հանգստանում են բոլորը, մի ազդիւր, որից խմում են բոլորը, մի ծաղիկ, որ ամենքն են քաղում, մի հայ, որով կերակրւում են ամեն տեղ և ամեն ժամանակ:

Այս այն օղակն է, ասում էր Լաօմետոնդը, որի շնորհիւ ապրողները տխրում են մեռածների վշտից, ներկայ գտնւողները տանջւում են բացակայողների տանջանքով և նոյն իսկ թշնամիները արտասուում են լսելով իրենց ոխերիմ թշնամիների անբախտութիւնների պատմութիւնը:

Այսպէս էր խօսում Լաօմետոնդը, իսկ իմ կողմից, Տրոլադացիք, կասեմ՝ այս այն օղակն է, այն

սուրբ և խորհրդաւոր օղակը, որ այսօր այս յոյնին պաշտպանում է ձեր սրերից:

Նա վերջացրեց: Սեղանի վրայ վառւող զոհի կրակը ոսկեայ ցոլքեր էր գցում նրա կնճռոտ գէմքի վրայ: Սեղանի առաջ ծնկաչոք, Սքամէնիդասը սպասում էր, արդեօք նրա համար ինչ կը հետևի ծերունու խօսքերից յետոյ՝ կորճւառ թէ փրկութիւն: Տրոլադացիք լուռ էին. նոքա չէին հասկացել հանելուկը: Նոյն իսկ հոգեպէս աւելի բարձր էնէասը չըկարողացաւ լուծել և լինելով ընկերներից ամենահամարձակը, աչքերը յատակին յառելով՝ «Ասա մեզ, մեծդ, ինչպէս է կոչում այդ բաղմոցը, այդ ազդիւրը, այդ ծաղիկը, այդ հայը, որ ընդհանուր է բոլոր մարդկանց համար և որ այսօր այս յոյնին խորհրդաւոր ու սուրբ օղակով պահում է Տրոլադացիների սրերից:

—Թշուառութիւն:

Հասկացան: Թիափարները վայր իջեցրին թիերը, կանայք ձենները, զինւորները սրերը և շուտով խաղաղ ու կապոյտ ծովի վրայ լողացող վերանորոգւած առագաստանաւով թշուառ Տրոլադացիք գէպի մարդաբնակ ափերն էին տանում յոյնին:

Սիմ. Համալեան

Խ Ո Ն Ե Ր

Ինչ շահ նրանից բնութիւն առնել,

Որ ինձ գրաւեց բուրմունքը վարդի.

Աղբով պարարտած բուրմունքն է հողի:

Ինչ շահ նրանից, եթէ գիտենամ

Կաթոգին սիրով մանկան աննդող

Մայրը՝ բնութեան իր պարտքն է տալիս,

Ընդմիջտ հալածուած մտրակի երկու

Քշկուռի առաջ, մէկի անունը՝

Բաւալանութիւն, իսկ միւսին տանջանք

Վրան գրոշմած:

Ինչ շահ գիտենալ, որ արեանս մէջ

Երբ եռ է դալիս սէրը կատաղի,

Իսկ իմ սրտի մէջ Սերոբէների,

Քերորէների երգերն են կոչում,

Այդ սիրոյ արմատը պիտի որոնեմ

Մարդկային ցեղի շարունակութեան

Եւ աճելութեան բնագդմանը մէջ:

Ինչ շահ կրկտել, երբ հոգեգմայլ

Եւ ծունկ խոնարհած Փրկիչ Յիսուսի

Մահուամբը կնքուած երկնային սիրոյ

Պատգամի առաջ, որով աշխարհին

Նոր կեանքի կանչեց, թէ նա

Աստուած էր, այլ մարդ արարած:

Քննադատութիւն և այն լայն մաքով

Թէ դադափարի և թէ դգացման

Լաւ է միմիայն այդ այն ժամանակ,

Երբ նա չէ անցնում իր չափ ու սահման

Եւ կոսլիտ ձեռով հաւատոյ խնդիր

Նա չէ շօշափում և դնում վճիռ:

Գ. Խ. Դիլ.

Փոխադր. Կ. Կ. Մելիք-Շահ.

Եզդիների ու իրանց շեխապետի ժառանգ Միր-Իսմայիլը 1909 թ. Թիֆլիսում
Յառկալէս Տուրազի համար լուսանկարեց Գ. Բարսիլան

Ե Զ Դ Ի Ն Ե Ր

Ա.

ԵԶԴԻՆԵՐԸ ԵՆ ՀԱՅԵՐԸ

Տաճկահայոց օրաթերթերը 1910 թվականին հողորդեցին, թէ Տաճկահայաստանի եզդիներն ուղղում են յարեւել Հայոց եկեղեցուն։ Օսմանեան սահմանադրական կառավարութիւնը ամեն կերպով արգելք հանդիսացաւ այս ձգտման, եզդիներին համարելով մահմեդական, մինչդեռ նոքա ատելով ատում են մահմեդականներին և ոչ մի կապ սոցա հետ չեն ուղղում ունենալ։

Իսկ Հայոց հետ թէ Տաճկահայաստանում և թէ Ռուսահայաստանում եզդիները սերտ կապած են և քիրլայ՝ քուր և բարեկամ են դառնում։ Եզդիներից շատ շատերը Ռուսահայաստանում այնպէս հայերէն են խօսում, որ շատ անգամ դժուար է լինում հայ գիւղացուց ջոկել։ Ռուսահայաստանի եզդիների այժմեան պետ Ուսուր բէգը սովորել է ս. էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանում Մակար կաթողիկոսի ժամանակ։ Ուսուրը, ինչպէս և իւր հայրը Հասան աղան, իզդիրցի Կանայե սնցների հետ քիրլայ է. այսպէս էլ եղել է նրա պապը ուրիշների հետ ևս։

Ինչից է ծագում եզդիների համակրութիւնը դէպի հայերը և որքան հին է այդ, չեմ կարող ասել։ Հայերս անցեալից այս անգիր ժողովրդի մասին վաւերագրեր չունենք և մեր պատմագրութեան մէջ այս ժողովրդի անունն անգամ չէ յիշում, եթէ միայն արևորդիքը չեն։ Իսկ այժմեան շարժման ոգին է երիտասարդ Միր Իսմայիլը, «եզդիների պետի հոգևոր ժառանգ շեխապետը», որին Օսմանեան երիտասարդ թուրքերի կառավարութիւնը նոյնիսկ բանտարկեց՝ սրա հայերին մօտենալու ձգտման համար։

Միր Իսմայիլը 1908 թվականի վերջերում իւր հօրեղբոր կողմից այցելութեան էր եկել Ռուսահայաստանի եզդիներին, որին ոչ միայն իւր հօտը, այլև հայերը Սուրմալայ Ալիզամար, Իգդիր և այլ գիւղերում, ինչպէս և այլ վայրերում մեծ պատուով ընդունեցին։

Միր Իսմայիլը 1909 թվականի սկզբում, յունւարի կէսերին, այցելեց մեր Մայր Աթոռ ս. էջմիածինը. մի քանի օրով։ Նա եղել էր վանքի հիւրանոցում. ներկայացաւ ամենապատիւ տեղակալ Գէորգ արքեպիսկոպոս Սուրենեանցին և եկեղեցի յաճախելով Մայր տաճարում ժամերգութեան ժամանակ աղօթում էր ջերմեանդութեամբ։ Նա ս. էջմիածին էր եկել մի քանի քուրդերի ուղեկցութեամբ, որոնք հայերէն ևս խօսում էին. բայց նրան թարգման էր Սուրմալու գաւառի Ալիզամարցի Խաչատուր Մելիք-Վրթանիսեանը, մեր փեսան։ Սրա միջոցով ես ծանօթացայ Միր Իսմայիլի հետ և ուղղում եմ հողորդել ընթերցողներին իմ տպաւորութիւնս ու լսածս, որ յոյս ունեմ թէ անհետաքրքրական լինելու չէ։ Այն ժամանակ սա թէև հազիւ 19 տարեկան էր. բայց արդէն այրի էր և ըստ իր ասութեան ունէր երկու տարուց ի վեր մի արու գաւակ Աւդիլ Բէրիմ անունով։ Նա թխաղէմ էր, միջահասակ. սակաւապետ և աւուղջ դատողութեան տէր։ Գիտէր բացի քրդերէնից թուրքերէն և արաբերէն։ Նրա հօրեղբայր Միրիմիրան Ալիփաշան բոլոր եզդիների պետն է։ Սոցա տունը կոչւում է «Զուլի փաշայ», որ Օսմանի տանից յետոյ երկրորդն է համարւում և ունի երեսուն ինը սեփական գիւղ։ Միր Իսմայիլի հաշուով բոլոր եզդիների գիւղերի թիւը է երկու հարիւր ինսուն 55,000 տնով. Պարսկաստանում չորս գիւղ 50 տնով, Ռուսաստանում վաթսուն և ինը գիւղ 2554 տնով, իսկ անցեալը Տաճկաստանում։

Միր Իսմայիլը ուսումնասիր մարդ լինելով շատ ցանկանում էր, որ եզդիների համար ս. էջմիածինը մի քանի ուսումնարան բաց անէր։ Նա Թիֆլիսում Վրաստանի և Իմերէթի հայոց առաջնորդ հանգուցեալ Գարեգին եպիսկոպոս Սաթուկեանցի միջնորդութեամբ և հետը ներկայացաւ Կովկասի փոխարքայ Վարանցով-Դաշկովին։ Այնուհետև նա Բնթումի, Կ. Պոլսի և Հալէպի վրայով պէտք է վերադառնար իւր հօրեղբոր մօտ, Փոքր Ասիայում ևս իւր հօտին այցելելուց յետոյ։ Այս

*) «Արարատ» ամսագիր 1910, էջ 513—514. Վաղարշապատ

վերադարձից յետոյ անա Տաճկաստանում սկսեց եղբորներին Հայոց եկեղեցու հետ միանալու շարժումը, որի պարագլուխն էր Միր Իսմայիլը, ուստի և բանտարկեց:

Որպէսզի հայ ընթերցողը մի գաղափար կազմէ այն մասին, թէ այս երիտասարդ «եղբորներ» պետի հոգևոր ժառանգ շխապետը ինչ համակրութիւն էր տածում դէպի հայն ու Մայր Աթոռ ս. Էջմիածինը, ես մէջ կը բերեմ այն հայատառ բրդերէն թղթի հայերէն թարգմանութիւնը, որ նա ս. Էջմիածնից մեկնելուց առաջ մատուց հայոց Հայրապետութեան տեղակալ ամենապատիւ Գէորգ արքեպիսկոպոս Սուրենեանին:

Իրաւատէ՛ր եւ ժողովրդապետ Հայրիկի՛ տեղակալ Դէորգ Սուրենեան՝. ես կը կամենայի, որ ամեն մի եզրի քո մօտ գալիս, դու առնաւարակ նորան հայ համարէիր և խորութիւն չդնէիր, թէ սա հայ է, նա եզրի: Ես կը ցանկանայի եղբիներին մի պատուէր թողնել, որ ամեն ժամանակ հայոց եկեղեցուն ծառայեն, ինչպէս մեր տանը, ինչպէս մարգարէի և ինչպէս Աստուծոյ տանը: Խնդրում եմ Աստուծուց, որ այս տունը հաստատ մնայ, ինչպէս հայերի, այնպէս էլ եղբիներին համար:

«Յուսով եմ, որ քո օրհնութիւնը կը լինի հայերի և իմ վրայ: Տէր Աստուած տայ, որ դու քո ծառայութեան մէջ պարգեւես իննս: Ես շատ շնորհակալ եմ ինձ ցոյց տուած հիւրասիրութեան համար: Թող Աստուած տայ, որ մեր նոր հայրիկ Իզմիրլեանը գայ և իր շնորհը տարածէ հայերի և բոլոր եղբիներին վրայ:

«Երբ հայրիկը գայ, դու խնդրի հայրիկից, մի դպրոց բաց անէ Սինագում եղբիներին համար. մի դպրոց էլ թանգուրակում դարձեալ եղբիներին համար: Իմ ներկայացուցիչս է Սինագում Ուսուր Սեդոյլին, ալլալուցի, որի իշխանութեան տակ կայ 12 գիւղ. իսկ թանգուրակում Լասան Ռաշիդ-օղլին և Ռիզգո Իսա-օղլին 8 գիւղի իշխանն են և Դարսում 16 գիւղ 550 տնով Աջի Ամարիկ-օղլու ձեռքի տակ: Ապարանում 11 գիւղի իրաւունքը տուի Շամօ Բալ-օղլուն: Իսկ բոլոր եղբիներին գլխաւոր և իմ ներկայացուցիչ կարգում եմ Ուսուր-բէք Թեմուրեանին:

«Խնդրում եմ այս թուղթը հաստատուն պահես մինչև հայրիկի գալը. և երբոր այս գործերի համար պետք լինի Ուսուր բէքը, կարող էք նրան կանչել, երբ կամենաք: Ես կուզէի դպրոցական գործի համար Ուսուր բէքի հետ գործակցելու հրաւիրէիք Ալիզամար սգիւղից Խաչատուր աղայ Մելիք-Վերթանէսեանին:

«Մնամ աղօթարար և երախտապարտ հոգևոր ժառանգ եղբիներին պետի շխապետ Միր Իսմայիլ:

«Հաղար նոսադ չըլտալ հաժդէ քանոնի Դերիքի-լիսէ» — 1940 թուականի քանոնի 18 էջմիածին, այն է 15 յունւարի 1909 ամի ս. Էջմիածին:

Ս. Կամայեանց

(Կը շարունակւի)

ԳՐԱԿԱՆ ԴԵՄՔԵՐ

ՄԱՄԻՆ ՍԻԲԻՐԵԱԿ

Մամին-Սիբիրեակի մահը կարծես հանդիսացաւ մի խթան, որ մի անգամ էլ յիշելի և կենդանունայ համակրելի գրողի պատկերը ճշմարիտ և ազնիւ գնահատողների շրջանում:

Վերջին տարիները լուեւայն տուած հեղինակի անունը շատ ժամանակ չէ, որ յիշատակեց լրագիրների սրտնեղներում: Գրեց, թէ ինչպէս կատարեց նրա 40-ամեայ յօրելեանը, ինչպէս հեղինակը իր անկողնում լսեց շնորհաւորական ձօները և այնպիսի դրութեան մէջ, որ հազիւ թէ կարողացած լինէր ըմբռնել ուշացած գովքերի իմաստը:

*) «Հայրիկ» կոչում էր Միր Իսմայիլը, ինչպէս և հետի եղբիները, կաթողիկոսին Ուրեմ Սիբիրեանի «Հայրիկ» ժողովրդական մակդիրը եղբիներին համար դարձել է հասարակ անուն, որ նշանակում է հայոց Հայրապետ, հովապետ, կաթողիկոս:

Յիշատակեց և այն, որ եթէ Մամինը լինէր ասողը, գուցէ և ուշադիր էլ չը լինէր այդ արտայայտուած շնորհաւորանքներին:

Եւ այդ գովքերը դեռ չէին մոռացւած, որ մի շարաթ յետոյ մահը վրայ հասաւ, և Մամինը կնքեց իր մահկանացուն:

Հազիւ թէ մի գրող արժանանար այն ուշադրութեան, որին Մամինը նրա անունը շարունակէ Գորշի, Չէխովի, Կորոլենկոյի, Պոտապենկոյի անունների կողքին: Հոգևոր և մտաւոր ծարաւով նա պատկանում էր այն երիտասարդ գրողների շարքին, որոնք մէկ մէկու ետեից սկսեցին երևալ անցեալ դարի եօթնամասնական թուականների երկրորդ կէսին:

Այդ ժամանակներում էլ ծնունդ էր առնում ռուսական բուրժուազիան և արդիւնաբերութիւնը յեղաշրջում էր նոյն իսկ այնպիսի անկիւնները, որոնք կենտրոնից շատ հեռու էին:

Ուրալի, Սիբիրի հեռաւոր վայրերը ընկնում էին այդ կապիտալի ազդեցութեան տակ և հին կեանքը տեղի էր տալիս՝ նորագոյն ձևերին, և ահա Մամինը մի զարմանալի գրաւորութեամբ նկարագրում է այդ կերպարանափոխութիւնը: Այդ շրջանի գրողներից շատ քչերն այնպիսի թարմութիւն բերին իրանց գրածքների մէջ, ինչպիսին Մամինը:

Ահա նրա «ՅՈՒՏՈՒՆ»-ն. մի փոքրիկ մանկական վէպիկ է. բայց աննման գոյներով վերարտադրւած. այստեղ ցայտուն կերպով նկարագրւած է կապիտալի արշաւանքը մի յետ ընկած անկիւնում: Եւ հեղինակը իրօք որ ստեղծել է մի ճշգրիտ պատկեր, որի մէջ նկատուում է ուրոյն, խոր դիտողութեան արգասիք:

Գրածքի հմայքը կայանում է նրա մէջ, որ առանց դրդելու, առանց աւելորդ խօսութիւնների տալիս է իրական կեանքի այն պատկերը, որին արտայայտելու համար կարևոր է ունենալ հոգեկան առանձնայատուկ շնորհ:

Եւ այդ կողմից հեղինակի անհատականութիւնը մեծ դեր է խաղացել: Կեանքի մէջ էլ Մամինը փոքրիկ ետեից ընկնողը չէր. նա շատ անուարբեր էր դէպի մեծագոյն գովքերը. նա համեստ էր, բայց առողջ, ուժգին և կենսուրախ: Նոյն արամադրութիւնը դուր նկատում էք և գրածքների մէջ:

Տեսէք ինչպիսի կենսուրախ գոյներով է նկարագրւած «ՅՈՒՏՈՒՆ»-ի մէջ ինքնաեւի. առաջին մուտքը նահապետական կեանքով ապրած գիւղը, ինչ յեղափոխիչ գործունի դեր է կատարել ռուսական հանքի գիւղը հեղինակի տեսած անկիւնում:

Մամինը օժտւած է առանձնայատուկ շնորհով. նա գիտէր գրաւել գրչի ներշնչումով և նւթերի ուրոյնութիւնով:

Նրա գլխաւոր արժանիքը կայանում է նրանում, որ նա իր գրքերի մէջ բաց արեց մի նոր կենցաղ, ռուսական գաւառական կեանքի և հեռաւոր Սիբիրի նորանոր շիրտաւորութիւնը և այդ ամենը լուսաբանեց այն ժամանակայ լաւագոյն արամադրութիւնների և աշխարհայեացքի համեմատ:

Ճիշտ է, Մամինը իր գրչի թռիչքը չէ սահմանափակել լոկ Սիբիրով, նա գրել է և ինտելիգենտների կեանքից, նա և շնորհալի զրուցակից է մանուկների: Տարիների ընթացքում նա աշխատակցել է «Детское чтение» մանկական ամսագրին. այստեղ մի շարք գեղանի և սրտառուչ պատմածքներով իրօք բացել է մանուկների համար նոր հորիզոններ, կեանքի լաւագոյն անկիւններ: Խոր ուշադրութեան արժանի է «Аленькины сказки» գրածքը:

Իսկ մեծերի համար ստեղծած մի շարք վէպերը, օրինակ «Горное гнѣздо», «Три конца», «Братья горлачевы», «Хлеб», «Очерки изъ жизни Пепко» և ուրիշները ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ ժամանակակից շրջանի սիմբոլներ և որոնումներ: Դուք նրանց մէջ գտնում էք և թախիժ և վիշտ ներկայ տիւր իրականութեան նկատմամբ և խոր հաւատ դէպի ապագան:

Դրա մէջ է Մամինի արժանիքը: Շատ ցաւում ենք, որ հայ գրականութեան մէջ նրա գրածքներից և ոչինչ չը գիտենք, որ կարողանանք մատնանիչ անել:

Յ. Սոլովյան

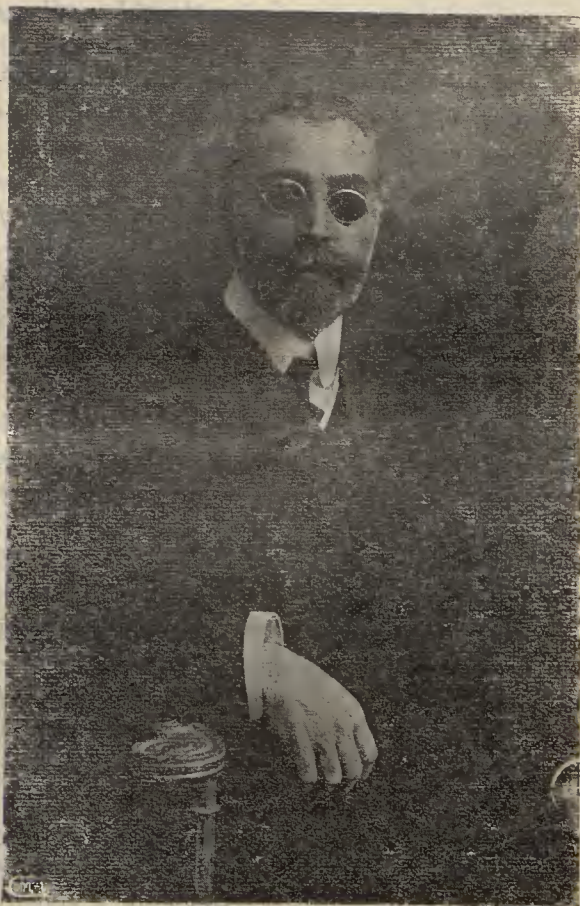

ԵՐԱԺՇՏԱԳԷՏ
ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ
ՏԻԳՐԱՆԵԱՆ

(Կենսագրական ակնարկ 25-ամեայ երաժշտական գործունեության առթիւ)

Քսան և հինգ տարի անցաւ այն օրից, երբ Մոսկւայում, հանգուցեալ պրօֆէսոր Գրիգոր Սալաթեանի ջերմ աջակցութեամբ առաջին անգամ տպագրուեց եւրոպական նօտաներով հայ երաժշտագէտ Ն. Տիգրանեանի անգրանիկ աշխատութիւնը. Օր. I, որը կրում է «Անգրիկական երգեր և պարեր» վերնագիրը: Քսան և հինգ տարի անցաւ այն օրից, երբ արևելեան եղանակներով փարպետ մայկոտրոն տաաջին անգամ փորձեց եւրոպական չափի ու կանոնների վերածել մինչ այդ չափի ու կանոնի չենթարկած արեւելքի մուղամներն ու մեղեդիները, մէկ կողմից տալով նրանց եւրոպական փայլ և բարդ և օրինակելի մշակում (օծրածոտկա): Պետերբուրգի կոնսերւատորիայի անւանի պրօֆէսոր Ն. Սօլովիք խօսելով երաժշտագէտի հէնց այս անգրանիկ աշխատութեան մասին «HOBOSTER» լրագրի 1894 թւի № 91-ի մէջ գովաբանում է նրանց լոյս ընծայող երաժշտագէտին, ասելով, որ Տիգրանեանը, իր այդ արեւելեան եղանակները և դրանց ոգուն համապատասխան և գեղարուեստական հարմոնիզացիան մշակել է շատ ճիշտ ու հարազատ: Սա մի ծանր, բարդ և պատասխանատու ձեռնարկութիւն էր, որ իր ժամանակին սկսեց հայ երաժշտագէտը և ապա 25 երկար տարիների ընթացքում հասցրեց մի օրինակելի բարձրութեան, որով մի մեծ ծառայութիւն մատուցեց երաժշտական աշխարհին:

Եւ արդ, երբ այժմ հարց է բարձրացրած տօնել այդ տաղանդաւոր երաժշտագէտի 25-ամեայ բեղմնաւոր և փայլուն գործունեութիւնը, մենք այդ յորելեանի նախօրեակին, անհրաժեշտ ենք համարում ծանօթացնել հասարակութեանը նրա համառօտ կենսագրութեան հետ:

Երաժշտագէտ Նիկողայոս Տիգրանեան

Նիկողայոս Տիգրանեանը ծնւել է Ալեքսանդրապօլ քաղաքում 1856 թւի օգոստոսի 19-ին մի արիւտողիւրատ ընտանիքում: Տիգրանեան տոհմը դեռ 19-րդ դարի սկզբից գնահատելի ընդունակութիւններով օժտւած և աչքի ընկնող մի ընտանիք է եղել, որի մասին այնքան յարգանքով է խօսում մեծ հայրենասէր Սալատուր Աբովեանը իր Վէրք Հայաստանի աշխատութեան մէջ: Երաժշտագէտի երկու պապերն էլ—թէ՛ Նալարէթ սողա Տիգրանեանը և թէ՛ Սիրակոն Գորոյեանցը իրանց ժամանակի ամենատաղանդաւոր ու ձիւնքն են. եղել և հասարակական ու ազգային բարձր գործերը իրանց ձեռքում ամփոփելով, տւել են նրանց իրանց ցանկալի ուղղութիւնը: Սակայն ի պատիւ այդ երկու անհատների պէտք է նկատել, որ նրանք երկուսն էլ մի ջերմ սիրով սիրել են իրանց հայրենիքն ու ազգը և շնորհիւ այդ բանի նրանց գործունեութիւնն էլ միշտ եղել է

յօգուտ իրանց հարազատ ժողովրդի, որը շնորհիւ 1827 թւի գնեհալ Պասկեւիչի ձեռքով կատարած դադարեցում անցկացնում էր պատմական մի ծանր ու յուսահատական ճգնաժամ:

Ահա այս երկու ուսուցիչների ժառանգներից ծնւեց տաղանդաւոր երաժշտագէտը, որն իր գիտակցութեան հէնց առաջին օրերից տեսաւ ու ըմբռնեց այն սէրն ու դորովը, որ այսին իր շնորհալի պապերը տաժում էին դէպի բազմաշարժար հայ ժողովուրդը և որպիսի հանգամանքն ու նեցաւ աչքի ընկնող նշանակութիւն ու ազդեցութիւն երաժշտի տպագայ գործունեութեան ընթացքում:

Նիկողայոս Տիգրանեանի հայրը, Թադէոս աղա Տիգրանեանը նոյնպէս մի շատ աչքի ընկնող և համակրելի անձնաւորութիւն էր: Նրա ժամանակակիցները խիստ

սիրելի ու բարի յիշողութիւններ են պահում նրա մասին: Այդ լուսամիտ անձնաւորութիւնը ալեքսանդրապօլցիներից առաջինն էր, որ 40-ական թւականների աւարտեց Թիֆլիսի առաջին կլասիքական գիմնազիան: Շնորհիւ այն հանգամանքի, որ նա ստացաւ հիմնաւոր և օրինակելի կրթութիւն, տպագայում, նա ինքն էլ երբ հայր դարձաւ, ամեն կերպ աշխատեց, որ իր բոլոր որդիքն էլ բարձր կրթութիւն և ուսում ստանան,

Թադէոս Տիգրանեանը ուսուց գործի փոխ-գնդապետ էր, մասնակցել է 1877—78 թւերի ուսութեան քական պատերազմին և ապա խաղաղութեան դաշնա-

գիրը կ'ընկերուց յետոյ, երկար ժամանակ պատասխանատու պաշտօններ է վարել նոր նախնական երկրորդում: Երաշտի մայր Երանուհի խանութ Տիգրանեանը, Սիւրբան աղա Գորոյեանցի դուստրը, մի խիստ համակրելի և բարձր արժանաւորութիւններով օժտուած կին էր: Շնորհիւ իր ուսումնասէր և լուսամիտ հօր՝ Երանուհի Տիգրանեանն ստացել է օրինակելի կրթութիւն, որի շնորհիւ նա դարձաւ ինքն ազգի ընկնող ու շնորհալի որդիների և մի դասեր բաղդաւոր մայրը:

Դեռ երեսայ ժամանակահատից նկատելի էր փոքրիկ Նիկողայոսի ունեցած արտասովոր ընդունակութիւնները, որոնք հիացմունք էին պատճառում նրա ծերունի պապերին և որդեսէր հօրը: Երբ լրանում է երեսայի 6 տարին, նրան տալիս են Ալեքսանդրապօլի հայ-կաթոլիկների դպրոցը, ուր փոքրիկ Նիկողայոսը սովորում է գրել-կարդալ և զարմացնում է ամենքին իր արտակարգ ընդունակութիւններով:

Սակայն մի այլ դժբաղդ ճակատագիր էր վիճակւած այդ սրամիտ և վառվռուն մանկանը. ինքն տարեկան հասակում ծաղիկ հիւանդութիւնը զրկեց նրան տեսողութիւնից. տեղական բժիշկների բոլոր ջանքերն ապարդիւն անցան և մանուկ Նիկողայոսը զրկեց երկու աչքերի լոյսից, խոր սգի մէջ թողնելով թէ իր ծնողներին և թէ ամբողջ շրջապատը:

Սակայն սրամիտ մանկան ծնողները իրանց հեռաւոր դիտողութեամբ որոնեցին ու գտան մի այլ ասպարէզ, ուր իրանց դժբաղդ զաւակը պիտի կարողանար ցոյց տալ իր մէջ թաքնւած ընդունակութիւնները, ապացուցանելով մեզ, որ տաղանդն ու բնութիւնը պարզեւած խելքը կարող են զարգանալ և վերին աստիճանի անմխիթար պայմաններում:

Այո, ապագայ երաժշտագէտի ծնողները չըլուսահատեցին իրանց որդուն հասած դժբաղդութիւնից: Թաղէոս աղա Տիգրանեանը, այդ անզուգական հայրը, իր հանգիստը, կորցրած, ցերեկ ու գիշեր միջոցներ էր որոնում, թէ ինչպէս անէ, որ իր Նիկողայոս որդին էլ զուրկ չըննայ մտաւոր լոյսից: Նստած կովկասի մի խուլ անկիւնում նա սկսեց հետաքրքրել ու տեղիկութիւններ հաւաքել եւրոպական մայրաքաղաքներից՝ այն տեղերում գոյութիւն ունեցող կոյրերի դպրոցների մասին, և Վիէնայի կայսերական կոյրերի ինստիտուտը լաւագոյնը գտնելով՝ 1873 թւին փոքրիկ Նիկողայոսին տարաւ Աւստրիայի մայրաքաղաքը. տեղաւորացրից նրան այդ ինստիտուտում, ուր կոյր մանուկներն ստանում էին օրինակելի և լուրջ գիտութիւն և ծանօթանում էին ժամանակակից բոլոր առարկաների հետ:

Պատանի Նիկողայոսը 6 տարի անց Վիէնայում և ստացաւ այն բարձր ունիւեր՝ ալ ուսումը և առաձնապէս կատարելագործութիւնը երաժշտութեան մէջ, որն ապագայում հիմք ծառայեց նրան դասուելու յայտնի օրիէնտալիստ-կոմպոզիտորների շարքում:

Մեր հայրենակից երաժշտագէտին մեծ բաղդ էր վիճակւած արտասահմանում: Ծակատագրի մի առանձին տնօրէնութեամբ Վիէնայում նա ապրեց մի այնպիսի փառապանք ընտանիքի մէջ, որն իր անշնչելի կնիքը դրոշմեց նրա ապագայ անբողջ կեանքի վրայ:

Դա պրօֆէսոր և կայսերական ինստիտուտի դիրեկտոր Պաբլասէլի ընտանիքն էր, որն իր հարազատ զաւակի պէս ընդունեց ու սիրեց, ինչպէս իրանք էին սսում «Մեծ Տիգրանների» ժառանգ ուսանող Տիգրանեանին: Պրօֆէսոր Պաբլասէլի ընտանիքը, որը ցոյց տուեց պատանի Նիկողայոսին հարազատ ծնողներին յատուկ սէր ու զորով, յայտնի էր բարձր շրջաններին իր օրինակելի համեստութեամբ: Պրօֆէսորն ունէր վեց մանկամարդ գուստրներ, որոնք անվերջ կարգում էին

երիտասարդ կովկասցու համար գերմանական հին ու նոր հեղինակների երկերից. և իրանց նազելի գրաւչութեամբ երբեմն-երբեմն աղմկում էին դժբաղդ պատանու սիրտը:

Մինչև այսօր էլ հայ երաժշտագէտը մեծ յարգանքով և առանձին ոգևորութեամբ է խօսում իր տաղանդաւոր պրօֆէսորի և նրա ընտանիքի անդամների մասին, որոնց հետ նա դեռ մինչև օրս էլ պահում է սիրալիր ու սրտառու յարաբերութիւն:

Ահա այստեղ, այս ինտելիգէնտ շրջանում նա կովեց, յղկեց և իւրացրեց գերմանացուն յատուկ մի քանի գեղեցիկ գծեր, որոնք նրա կեանքի և երաժշտական գործունէութեան մէջ առաջնակարգ տեղ բռնեցին:

Այստեղ մենք չենք կարող չըլիշել մի գուգադիպութիւն, որ տեղի ունեցաւ առաջին հայ մեծ վիպասան Խաչատուր Աբովեանի և առաջին հայ օրիէնտալիստ-կոմպոզիտորի կեանքերի մէջ: Երկուսին էլ հովանաւորում և խնամում են գերմանացի պրօֆէսորներ, երկուսին էլ լուսաւորում, եւրոպացի են դարձնում գերմանացի ընտանիքների: Տիգրանեանի համար Պաբլասէլին այն էր, ինչ Պարբոտը Աբովեանի համար:

Թողնելով հայ երաժշտագէտի կեանքում գերմանական ընտանիքի կատարած ազդեցութեան մանրամասնութիւնները մի այլ անգամի, այսքանը նկատենք, որ 1880 թւականին երաժշտագէտ-Տիգրանեանը աջող կերպով աւարտեց Վիէնայի կայսերական ինստիտուտը, և ընդ միշտ վերադարձաւ իր հայրենի քաղաքը—Ալեքսանդրապօլ:

Ջրմուռնանք յիշատակել և այն, որ հայ տաղանդաւոր երաժշտագէտը իր ինստիտուտում գտնւած ժամանակ էլ առանձին պարապում էր Վիէնայի կոնսերւատորիայի պրօֆէսոր Շէնէրի հետ, որը յայտնի է որպէս մի լուրջ երաժշտագէտ:

Մեծ էր Թաղէոս աղա Տիգրանեանի ուրախութիւնն ու հիացմունքը, երբ առաջին անգամ դիմաւորեց արդէն եւրոպացի դարձած իր որդուն: Բարի հայրը համոզեց, որ իր զաւակն այլ ևս կորած չէր, և նա դարձել էր արդէն իր ազգի և ընտանիքի մի անհրաժեշտ ու անզուգական անդամը:

Եւ ահա այդ ժամանակահատից սկսած հայ երաժշտագէտը նւիրեց իրան ազգային և արեւելեան եղանակների ուսումնասիրութեան և շնորհիւ իր ստացած լուրջ կրթութեան ու տաղանդի, իր պատաւաւոր տեղը բռնեց արեւելեան երաժշտութեան պատմութեան մէջ:

Տիգրանեանի երաժշտական բեղմնաւոր գործունէութեան մասին չենք կամենայ այստեղ երկար կանգ առնել, սակայն անհրաժեշտ ենք համարում այսքանն ասել, որ նրա գլխաւոր արժանաւորութիւններից մէկն էլ այն է, որ նա պեղանտիկ ճշտութեամբ ձայնագրելով ազգային և արեւելեան եղանակները, մեծ տաղանդով գտաւ արեւելեան երաժշտութեանը համապատասխան և բնորոշ հարմոնիզացիա Էւրոպական մուզիկայի տէօրիայով և հարմօնիայով:

Սակայն, այդ ժամանակներում երաժշտագէտի համար ստեղծւել էր մի այլ բարեբաղդ հանգամանք, որն այնքան նպաստաւոր հեռեւանք ունեցաւ նրա համար, իր սկսած դժբաղին ձեռնարկութիւնը պատաւաւոր կերպով գլուխ բերելու գործում:

Երաժշտագէտ Տիգրանեանի մօրաքոյրերից մէկը ամուսնացել էր Երևանի հռչակաւոր Մելիք-Աղամալեան ընտանիքի մի շնորհալի զաւակի, Աղամալ Մելիք-Աղամալեանի հետ: Սա մի նշանաւոր նազուղ էր (Թառի վրայ) և լրիւ ու հիմնական կերպով սովորել ու ըմբռնել էր պարսկական և արեւելեան բազմաթիւ և բազմաբովանդակ մուղամներն ու բայաթիները: Ինքը, Ա-

ղամալ աղան անմաման կերպով ածում էր թառի վրայ, նրա քնքոյշ միլրարը անհամար երկրպագուներ ունէր կովկասեան բոլոր ազգերի ընդարձակ շրջաններում:

Ահա այս անգուգական անձնաւորութիւնն էր, որ աղղեց Տիգրանեանի վրայ, սէր ներշնչեց նրա մէջ դէպի արեւելքի երաժշտութիւնը և դարձաւ նրա ուսուցիչը: Եւ Տիգրանեանը օգտուեց Սելիք-Աղամալեանից ինչքան որ ուղեց ու շնորհիւ այս հանգամանքի նա ձայնագրեց ու հրատարակեց իր գողտրիկ «Բայաթի-Շիրազը», խրոխտ «Բայաթի-Բիրդը», անմաման «Չար-գեահը», «Շահնաշը», «Հէյլարին», «Նովրուզ Արաբին» և այլն և այլն, որոնք բոլորն էլ իրանց բովանդակութեամբ թէև պարսկական կլասիկ երկեր են, բայց միևնոյն ժամանակ նրանք բոլոր արեւելեան ազգերին, որոնց թւում մեղ հայերիս համար, ընտանի են ու հարազատ: Բացի այս նշանաւոր երկերից երաժշտագէտն ունի նաև բազմութիւն հայկական, պարսկական և վրաց պարեր ու երգեր:

1894 թւին Ն. Տիգրանեանը պնաց Պետերբուրգ և մի տարի պարապեց յայտնի պրոֆէսոր Ն. Սօլովիւի մօտ, բացառապէս կոմպոզիցիայով:

Շնորհիւ նրա հրատարակած բազմութիւն երկերի նրա անունը յայտնի դարձաւ թէ լուսնադակ Ռուսաստանում և թէ արտասահմանում և այսօր նշանաւոր երաժիշտներից շատերը իրենց ընկերակցութեան մէջ դնում են նաև նրա երաժշտական երկերը. օրինակի համար՝ դաշնակահար Լանդովսկա, ջութակահար պրոֆէսոր Նալբանդեան, երգչուհի և դաշնակահար Բաբայեան քոյրերը և ուրիշները:

Նա միշտ մտերիմ յարաբերութիւնների մէջ է եղել բոլոր հայ երաժիշտների և երգիչների հետ: Առանձնապէս նա սիրում էր հանգուցեալ Մ. Եկմալեանին, որի տաղանդի և պատրաստականութեան վրայ նա միշտ խօսում է հիացմունքով:

1894 թւից սկսած մինչև հիմա նա բազմութիւն կոնցերտներ է տւել Ռուսաստանի և Կովկասի զանազան քաղաքներում և արժանացել է կոմպոզիտոր հասարակութեան գովասանքին ու յարգանքին: Նոյն իսկ ռուս հռչակաւոր երաժիշտ և քննադատ Իվանովը նրա մասին միշտ խօսել է յարգանքով (Новое Время № 6519-1894 թ., № 7616-1897 թ. և այլն):

Եւ ահա, Տիգրանեանի այս բեղմնաւոր աշխատութեան համար այսօր հրապարակի վրայ է դրւած նրա 25 ամեայ յօրեւանի կատարման հարցը:

Տեսնենք, թէ հայ ժողովուրդը լինչպէս և ինչպիսի պետք է արտայայտէ իր յարգանքն ու երախտագիտութիւնը դէպի իր տաղանդաւոր զաւակը, որը քառուրդ դար շարունակ անխնջ ու անդադրում աշխատել ու գործել է մեր այս աննպաստ միջավայրում...

Պետ. Մոնոպեան

Ալեքսանդրապոլ, Օգոստոս 30 1912 թ.

ԱՐԱՔՍԵԱՆԻ XXV-ԱՄԵԱՅ ՅՕԲԵԼԻԱՆԸ

Ներկայ յունւարի 11-ին Թիֆլիսում տօնելու է Արք. Թատրոնում մեր տաղանդաւոր կոմիկ Արաքսեանի բեմական բեղմնաւոր գործունէութեան XXV-ամեակը:

Ծնւել է Երևանում 1862 թ. ապրիլի 16-ին. հայրը՝ Արաք. Բալանթարեան Երևանում պօստի կառավարիչ, Սաչատուր Աբովեանի բարեկամը, վախճան. է 1863 թ. և մայրն առնելով չորս զուակներին տեղափոխում է Թիֆլիս: Փոքրիկ Արաքսեանը հէնց ծնւ-

Ա Ր Ա Ք Ա Ն

ւած օրից նշմարւում է իբրև մի կայտառ և շատ չափազանց մանուկ:

Հազիւ էր սկսել թոթովել, որ շրջապատողները աւելն նրան մատկարա մականունը: Արաքսեան-մանուկը շատ աջող պատկերացնում, ներկայացնում էր դիմացինին:

13 տարեկան էր, երբ տ. Հեղինէ Յովհաննիսեան-Աւթանդիլեան մանկական մի ներկայացման ղեկավարութիւնը յանձնում է Արաքսեանին, որ կատարում է շատ պատշաճ և վայելուչ:

1875—6 թ. Արք. Թատրոնում մեր ալեգորիկ դրամատուրգ Գ. Սաւ. դուկեանի ղեկավարութեամբ Թատրոնների ներկայացումներին Արաքսեան ճանաչւում է իբրև անհրաժեշտ ոյժ՝ դերասան:

1877 թ. Արաքսեան գնում է Պետերբուրգ բարձրագոյն դպրոց մտնելու նպատակաւ, սակայն նա շուտով զանում է իր ուղին. մտնում է առևտրական թատրոն. խմբի մէջ, սկզբում օպերետային, և պատրաստւում թափառել: Պետերբուրգում երգեցողութեան դասեր էլ է վերցնում: Սակայն Թիֆլիսից մի հեռագիր կանչում է նրան մօր հիւանդութեան պատրաստութեամբ: Թիֆլիս, մօրը գտնում առողջ: Ականջները ոլորում են Արաքսեանին և նահանգական վարչ. մէջ մի փոքրիկ պաշտօն գտնում սրա համար: Այստեղից պրիստաւի պաշտ. նով գնում է Սոնախ: Սակայն նա չի մնում և այգտելու 1889 թ. հանգուցեալ Պետրոսեանի հրաւերով մտնում է հայ դրամատիկ մշտ. խմբի մէջ և այդ ժամանակից վերջնականապէս որոշում իր կոչումն ու գիրը:

1903 թ. հայաշատ Հալաբարում նա հիմնում է ժողովրդական թատրոն, որի այլեւուց յետոյ գաւառներում մի շարք ներկայացումներ է տալիս և տալ Թիֆլիսի ժողովրդ. տան թատրոնի հայկ. մասի ղեկավարն էր: Արաքսեան ներկայացումներ է տւել մեր գաւառական բոլոր և Ռուսաստանի հայաբնակ շատ քաղաքներում: Բնութեամբ է նրա բեմերտուարը, մա նաւանդ Սունդուկեանի, Օստրովսկու պիէսների համար ստեղծւած:

Աղբիւրին աշխատակցել է հէնց առաջին տարւա-

նից, տալով զւարճալիքների համար նիւթեր, հանելուկներ:

Ողջունելով անդադրում յօրելիարին, ցանկանում ենք, որ նա իր կարող ոյժերը չըկարէ հայ դրամատիկական խմբից և նրան լծակից՝ առաջ մղէ հայ թատրոնը:

Մ Ե Ր Թ Ղ Թ Ա Կ Ի Յ Ն Ե Ր Ը

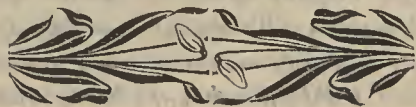
Մոսկւա, 1912 թ. 10 դեկտ.

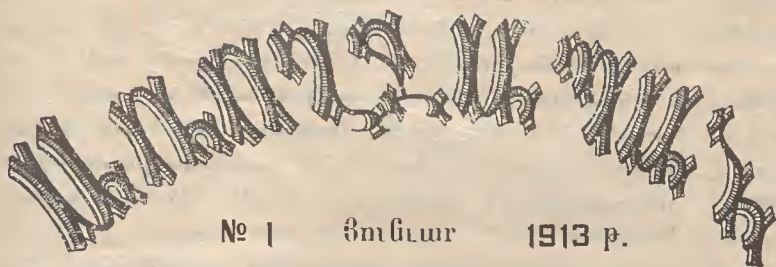
Դեկտեմբերի 9-ին Մոսկւայի Կայսերական կոնսերւատորիայի դահլիճում կայացաւ տաղանդաւոր երաժշտագէտ Նիկիէ Բաղդասարեանի համերգը, որը ըստ հաշւի 9-րդ համերգն էր Մոսկւայում 3 տարւայ ընթացքում: 3 տարւայ ընթացքում Բաղդասարեանը կարողացել է իր համար աչապիսի զիրք ստեղծել, որ այժմ տեղոյս ոչ միայն հայ, այլ և օտար հասարակութեան համար նա մի հանրաժանօթ երաժշտագէտ է՝ յարգւած ամենքից անխտիր: Բաղդասարեանի երաժշտական աշխատութիւնները զուրկ չենք ոչ միայն հայ արտիստների համերգներում, այլ և ռուսական և օտար հասարակութեան հերկոյթներում ու համերգներում: Նրա ռուսերէն բառերով գրած մի քանի բովանդակները արդէն տարածւած են ամենուրեք, ուստի զարմանալի չէ, որ չընայած դադութի ներկայ խառնակ դրութեան քահանայական հարցի վերաբերմամբ, այնուամենայնիւ համերգական զանգիւղ լինէր էր մեծ բազմութեամբ, տիրապետում էին ռուսներն և օտարազգի երաժշտասէր հասարակութիւնը, որոնց մէջ աչքի ընկնողներից մի քանիսին մենք կը թւենք. գրականագէտ Իւրիյ Վեսեռովսկիյ, Կարապետ Կոստանեան, բանաստեղծ Գիլեարսկիյ, երաժշտագէտներ, Իւրիյ Սախնովսկի, Ս. Տանէե, Դ. Արախչի, Իպպոլիտով-Իվանով, Կ. Սարաջև և այլն. համերգի ծրագիրը բաղկացած էր զլիաւորապէս իր՝ Բաղդասարեանի հեղինակութիւններից «Այս իմ՝ բարդիքն են, տխուր կրիշշան...» «Ախ՝ ալ վարդի» «Վրացական օրօրքի երգը», «Կործանեցաւ չարը իսկաւ» և վերջապէս «Անուշ» օպերայից մի կտոր «Աղջիկ ըսողուոր» խմբերգը: Ամենից խոր ու ամենից լաւ տպաւորութիւն թողեց ամենքի վրայ այս վերջինը, ինչպէս իմացանք Ե. Բաղդասարեան դեռ ևս 1904 թ. երբ Թիֆլիս է եղել կարճ ժամանակով, նա բանաստեղծ Դերենիկ Դէմիրջեանի, Արշակ Աթաբեանի խորհրդով ծանօթանում է այդ ժամանակ դեռ նոր լոյս տեսած «Անուշ» պօէմայի հետ Յ. Թումանեանի, և սկսում է շարունակաբար հեղինակել այդ օպերայի առանձին առանձին կտորները. 1908—1909 թ. նա վերջացնում է համարեա թէ վերջնականապէս և սկսում է բանակցութիւն մի քանի օպերային խմբերի հետ բեմ հանելու համար, բայց այդ բանակցութիւնները ոչ մի հետևանքի չեն բերում, որովհետև Բաղդասարեանի շափաղանց մանրակրկիտ պահանջներին ոչ մի տեղ բաւականութիւն տալ չեն խոստանում. և այդպիսով գործը մնում է թերի: Անցեալ տարի տեղոյս՝ ռուսական օպերային խումբը Զիմի թատրոնում խոստանում են դնելու միայն ռուսերէն թարգմանութեամբ և պ. Բելակիյ յայտնի լիբրետտիստը սկսում է թարգմանել—բայց հէնց մի քանի կտոր թարգմանելուց յետոյ զալիս է այն եզրակացութեան, որ չափազանց զմար է և որ երաժշտու-

թիւնը ու լիբրետտոն շատ բան են կորցնում թարգմանութեան առթիւ... Ուստի կամայ ակամայ մնում է կամ հայ բեմ հանելու միտքը մոռացութեան տալու... և որովհետև հայ բեմ հանել ինքը Բաղդասարեանը անկարելի է համարում, որովհետև թէ բեմական յարմարութիւններ, մասնաւորապէս այդ օպերայի համար գրւած դեկորացիաները ոչ կան և ոչ էլ հնարաւոր է նկարել տալ, այդ աչապիսի ծախսերը ոչ ոք յանձն չէ առնելու... բայց այդ հայ կեանքում բաւականաչափ պատրաստած արտիստներ և երգչուհիներ չըլինելու պատճառով նա ստիպւած է լինում մոռանալու բեմ հանելու միտքը. վերջապէս մօտ բարեկամների խնդրելով ու յորդորներին լսելով՝ Բաղդասարեանը համաձայնում է բեմ հանելու մի փոքրիկ կտոր «Աղջիկ ըսողուոր» խմբերգը, որը երգեց այդ հերկոյ: Լսում էք այդ անպաճոյճ խմբերգը և դարձանում, թէ ճրտելից է կարողանում հեղինակել այդպիսի ջնաշխարհիկ եղանակներ. ձեզ թւում է, որ այդ աշխատութիւնը հեղինակութիւն չէ, այլ մի ժողովրդական զոդտրիկ եղանակ, նա այնքան մօտ է հայ երգի հոգուն և այնքան հարազատ է իր ընդհանուր ընդթով... այն, այդպիսի աշխատութիւններ միայն ուժեղ տաղանդներն են տալիս:

Տեղոյս երաժշտական թերթերից մէկի թղթակիցը գրում է. «Բաղդասարեանը տիպիքական երաժշտագէտ է, քնարերգ, հայ ժողովրդի, հայ ազգի լծակիծի երգիչը...» (Рамна и Жизнь № 49 երևո 9.) և իսկապէս այդպիսի մի հազագէպ ուրոյն երաժշտագէտ մենք չենք ունեցել և չունենք. թւեմ արդեօք այդ շնորհալի երաժշտագէտի մէկը միւսից չընաղ լիբրետտական երգերն ու բովանդակները. նրանք բաւականաչափ հանրաժանօթ են: Վերոյիշեալ առաւ ըննադատի կարծիքը Բաղդասարեանի մասին մենք կարծում ենք ամենաճիշտը. նա գրում է: «Բաղդասարեանն է ժամանակակից հայ բովանակ ստեղծողն ու նախաձայնը—նա հայ երաժշտական կեանքի փոքրիկ Դիւնկան է»: (նոյն թիւթը № 49.): Չենք կարող չարձանագրել և այն փաստը, որ տեղոյս այսօրւայ թերթերը՝ «Театр», «Рамна и Жизнь», «Раннее Утро», «Московская Газета», «Русск. Вѣд.» և այլն միաբերան տաք ու զգացւած փառաբանական յօդաճներ են նւերել տաղանդաւոր երաժշտագէտի հասցէին: Համերգը ընդհանրապէս անցաւ շատ յաջող. առանձին մասնակցողներից յիշենք պ. պ. Բաւրովին, պ. Կամենցկին. (Չութակ) Ասպերգէրին, (Թաւ-Չութակ) օր. օր. Ս. Ալանվերդեանին, տ. Կուբանսկայաին. նա մանաւանդ երգեցիկ քառաձայն խումբը, որ հրաշալի կերպով կատարեց ծանր ու պատասխանատու դերը. Մոսկւայի հայկական երգեցիկ խումբը արդէն վաղուց յայտնի է Մոսկւայում իբրև առաջնակարգ խմբերից մէկը: Այդ հերկոյ մանաւանդ նա փայլեց իր ձայնական հնչողութեամբ, կատարեալ կազմակերպւած դիսցիպլինայով, քնքոյշ, նուրբ նիւանսներով և ընդհանուր երաժշտականութեամբ: Կոմիտաս վարդապետի երգերից լաւ տպաւորութիւն թողեցին «Սարերի վրով գնաց» և «Լս գիշեր» երգերը: Ե. Բաղդասարեան հոգի էր ներշնչել այդ զոդտրիկ երգերին. նրա փորձած, ուժեղ դիրիժորական ձեռքերի տակ այդ երգերը հնչւում էին այնպէս, ինչպէս ամենակատարեալ խմբերի կատարումը: Ներկայ հասարակութիւնը անվերջ ծափահարում, բեմ էր հրաւիրում սիրւած երաժշտագէտին:

«ՊԼԵ»

№ 1 Յունուար 1913 թ.

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆԻՑ

Թէ ինչու Առողջապահի վերականգնում ենք լոյս ընծայել Տարագին կից և նախկին խմբագրական կազմը պատասխանատուութիւնից ազատ կացուցանում, պատճառը թող յայտնեն մի օր (շատ ուշ) խմբագրական կազմ-բժիշկները, արդարութիւնը ոտնակոխ արած չը լինելու համար:

ՆԻԱԳԱԾՈՒԹԵԱՆ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒՍ ԱՌՈՂՋՈՒԹԵԱՆ ՎՐԱՅ

I

Շատ անգամ խօսւած և գրւած է երաժշտութեան ազդեցութեան մասին մարդու հոգեկան տրամադրութեան վրայ, քանի որ երգն ու նւագածութիւնը ինքեանք իսկապէս ծնունդ են մարդկային տրամադրութեան զօրեղ փոփոխութիւնների: Բայց թէ ի՞նչ ազդեցութիւն ունի երաժշտութիւնը մարդու առողջութեան վրայ—այդ մասին դեռ շատ սակաւ տեղեկութիւններ և գիտնական հետազոտութիւններ կան: Այդ սակաւն էլ մեր հայ գիտական գրականութեան մէջ դեռ շատ քիչ է արծարծւած: Անցեալ դարու 80 ական թւականներին սկզբում Թիֆլիսում իմ արտասանած առողջապահական դասախօսութիւնների մէջ ես ի դէպ մի երկու օրինակ բերած էի մեր հայ ժողովրդի կեանքից*, թէ յայտնի են դէպքեր, երբ վարցաւոր (տիֆոյի) մէջ զաւանցող հիւանդի մօտ մեր գիւղերում երբեմն կոչում են տեղական կամ պատահմամբ եկած աշուղին ժամերով նւագելու մեղմիկ եղանակներ, քանի որ ժողովուրդը փորձած է, թէ այդպիսի նւագածութիւնը բարեբար ազդեցութիւն է գործում հիւանդութեան ընթացքի վրայ: Նոյնը գործ է դնում ժողովուրդը Խաչնդաջաւի (հիպոֆոզիի), մելամաղձութեան ենթարկւած հիւանդների նկատմամբ, աշուղին նւագել տալով նրանց մօտ աւելի զարմալի և ոգևորող եղանակներ: Վերջերս էլ, այս տարւոյ Պօլսի Բժիշկ ամսագրերի մէջ իմ բարեկամ, Պօլսի բժիշկ Վ. Թորգոմեան մի յօդւած ներկայացրած էր այդ հարցին (տ. 11—12 №№ 1911 թ.): Յարգելի դոկտորը, ակնարկելով նորերս Փարիզում հաստատւած Միութեանը պրօֆ. Պօմպիլի նախագահութեամբ (l'Œuvre musicale des hopitaux de Paris), որով Պարիզի հիւանդանոցներ, ջրայիններ, մելամաղձներ, խելագարներ հիւանդանոցներում պիտի վայելեն զարթ, բարեխալ ժամանց—Շօպէնի, Գուների,—Վէրդիի, Սեն-Սանսի, Յալէլի և ուրիշ նշանաւոր երաժիշտների հոգեզմայլ կտորների գեղեցիկ ազդեցութեան տակ,—յիշեցնում է իւր առաջարկութիւնը դեռ 1906 թ. մի բաժակաճառի ժամանակ, նւագաբուծութիւնը գործադրելու ազգային հիւանդանոցի յիմարանոցում: Եւ առաջարկութիւնը գործադրութիւն գտաւ շնորհիւ երաժիշտ Մարթէն Էֆ. Յակոբեանի, բայց շուտ դադարեցաւ: Ուստի հրաւեր է կարդում դոկտորը վերսկսել այդ օգտաւէտ գործը:

Ահա այն ամենը, ինչ ինձ յայտնի է հայկեանքից և գրականութիւնից**):

Յայտնի է միւս կողմից, թէ այժմեան գիտնական բժշկականութեան ուղղութիւնն է, խուսափելով իրարանց

*) Տես՝ «Գործ» ամսագրի 1880 թ.

**) Բժ. Բ. Աղասարեան գրած է երաժշտութեան գործադրութեան մասին իստերիկ ունեցող կանանց վրայ, որը շատ գործածական է Ղարաբաղում, Շամախու կողմերում, Արեւիկա-ւաղում, և այդ կողմում է հայերի մէջ խաղացաւ:

կարելի է դեղորայքից և սրանց շատ անգամ վտանգաւոր քիմիական ազդեցութիւններից, ընդհանրապէս առաջ քաշել ֆիզիքական բժշկական մեթոդները՝ արևի, օդի (կլիմայի), ջրի, լոյսի բարերար ազդեցութիւնները կազմածքի վրայ, և մանաւանդ համոզական և ներշնչական հոգեկան մեթոդները, որոնք ամենից մեծ ազդեցութիւն են գործում հիւանդութեան ընթացքի վրայ, փոխելով հիւանդի ճնշւած տխուր տրամադրութիւնը դէպի լաւը՝ յուսադրականը:

Այդ ֆիզիքական և հոգեկան գործոնների շարքում անշուշտ գրաւելու է երաժշտութիւնը իրան պատկանած տեղը բժշկութեան մէջ: Իհարկում այս բանին աւելի մանրամասն ապացոյցներ, քան թէ մինչև այժմ կղած-հերը մեր գրականութեան մէջ:

Ընդհանուր տեսակէտով ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է ամենին, թէ հիւանդի ընկճւած հոգեկան դրութիւն բարձրացնելը բարերար ազդեցութիւն է անում: Եւ, իրաւի, տկարութիւնը մարդու մէջ առաջ է բերում այնպիսի տխուր տրամադրութիւն, որ այս վերջինը շատ անգամ աւելի աչքի է ընկնում հիւանդին այցելելիս, քան թէ հիւանդութեան բուն երեւոյթները: Հէնց որ մերձաւորներին կամ բժշկին աջողւում է այս կամ այն կերպ հիւանդի տրամադրութիւնը փոխել դէպի լաւը, զարթացնել նրան և սթափեցնել տխուր մտքերից,—մէկ էլ տեսար, հիւանդութիւնը զարմանալի լաւ ընթացք ստացաւ: Խորթակը բացւում է, ոյժերը վրայ են գալիս—կասես թէ կազմածքի գործարանների թուլացած, քնած կենսունակութիւնը լաւ տրամադրութեան հետ նորից զարթնեց դէպի կանոնաւոր գործունէութիւն:

Հարկւաւոր օրինակներով ես արդէն ապացուցած եմ—թէ Առողջապահի մէջ և թէ Պօլսի «Բժիշկ» ամսագրերի մէջ շարունակող յօդւածներով, որ մըշտական, հաւասարակշիւ և զարթ հոգեկան տրամադրութիւն պահպանել իմանալը՝ մեծ ազդեցութիւն ունի մարդու առողջութեան և նոյն իսկ երկարակեցութեան վրայ:

Դանի որ երաժշտութիւնը մենք ընդունցինք վերը իբրեւ գերադանց ազդակ այս կամ այն տրամադրութիւն ստեղծելու, բնական է թէ՛ նա մեծ դեր պիտի խաղայ ևս հիւանդաբուծութեան մէջ, աւելի մեծ դեր, քան թէ մինչև օրս արւած է նրան անուշադրութիւնով մեր գիտնական բժշկականութեան կողմից: Բայց տարեց տարի աւելանում են փաստերը՝ թէ բնախօսութեան, թէ կենդանական փորձերից և թէ սակաւաթիւ կլինիքական գիտողութիւններից, որոնք ստիպում են մեզ աւելի և աւելի ճանաչել և քննարկել երաժշտութեան ազդեցայ այդ մեծ դերը:

Հետեւինք հիմի այդ փաստերին:

II

Նախ յիշենք բնախօսական գիտողութիւնները:

Ռուս բնախօս Դօգէլը գիտողութիւններ հրատարակած է՝ ճագարների, կատունների և շների վերաբերութեամբ: Յայտնի է, թէ ինչպէս մարդկանց, նոյնպէս և կենդանիների զգայարանների այս կամ այն կերպ զրգուումը նախապէս առաջ է բերում զանազան փոփո-

խութիւններ արեան շրջանառութեան կողմից: Արդ՝ երբ Դօգէլը նւագում էր յիշած կենդանիների ականջներին մօտ սովորական փոքրիկ շուիկից (սրինգից) պարզ հղանակներ,—փորձի ենթարկւածների արեան շրջանառութիւնը թիթիկ կերպով արադանում էր և զարկերակներին ճնշման աստիճանը փոքր ինչ բարձրանում էր. իսկ երբ նւագում էր Ֆլէյթով կամ կլաննիթով, մանաւանդ աւելի բարդ հղանակներ, այդ դէպքում, կարելի է ասել, կրկնապատկւում էին նախընթացում ստացւած թւերը, ևս առաւել՝ շնորի նկատմամբ, որ զարմանալի լաւ լսողութիւն ունեն: Հարկու աչդ չափերը վերցնում են յայտնի բնախօսական գործիքներով, որոնց գործադրութիւնը կատարւում են ընդունւած զգուշութիւններով և կօնտրօլով, որպէս զի պատահական ուրիշ հանգամանքներ չազդեն փորձի ճշտութեան վրայ:—Շատ մեծ ազդեցութիւններ արձանագրած է պրօֆ. Դօգէլը հղանակի տեմպի փոփոխութիւնից, արագութիւնից կամ դանդաղութիւնից:

Կենդանիների արեան շրջանառութեան հետ առանձին բնախօսական գործիքներով չափւում էին նաև շրն չառութեան փոփոխութիւնները: Բազմաթիւ փորձերից երևաց, որ նւագի փոփոխութիւններից հետաքրքիր դանդաղութիւններ էին առաջ դալի շնչառութեան՝ թոյի, ոյժի (կամ խորութեան) և համաչափութեան (բիթմի) նկատմամբ:

Նոյն փորձերը կատարելով մարդկանց վրայ, Դօգէլը ստացաւ բնագիտական գործիքների գրչակով դժգոհած հետաքրքիր տախտակներ, որոնց վրայ պարզ նկատւում էին զանազան երաժշտական գործիքների նւագածութեան զարմանալի ազդեցութիւնները արեան շրջանի և շնչառութեան վրայ, նայած թէ հղանակի ձայները ինչ բարձրութիւն, ոյժ, և ինչ «տէմք» (ընոյթ) ունէին:

Մարդկանց վրայ, ըստ Դօգէլի, ազդեցութիւն ունի ամենից շատ ոչ միայն հղանակի դանդաղան երազները (նիւանդները), այլ և նրա ազգայնականութիւնը: Օրինակ, իր աշխատարանի ծառան Կազանի թաթարներից էր. երբ նւագում էին, նրան փորձի ենթարկած ժամանակ, ասիական, թաթարական հղանակներ, նրա արեան շրջանառութիւնը և շնչառութիւնը անհամեմատ առաւել արագանում էր. տխուր հղանակներից նրա մարմինը, կտակ, թէ փշաքաղ էր լինում և երակազարկը դանդաղում էր:

Փերէ Ֆրանսիացի բժիշկը ուսումնասիրած է երաժշտութեան բնախօսական ազդեցութիւնները Փարիզի Սայլպետրիներ հիւանդանոցի հիստերիք կանանց վրայ: Նա գտաւ, որ ուրախ և զարթ նւագածութիւնը առաջ է բերում կտանց մորթի արեան երակների ընդլայնումն, որով և մի տեսակ տաքանալու զգացմունք, մինչդեռ լուրջ և տխուր հղանակները, նոյն գործիքներով նւագած, առաջացնում էին երակների սեղմումն, որով մի տեսակ մըսելու, կամ ստրսուռ էին գգում փորձի ենթարկւած կանայք—(այս է մարմնի փշաքաղութիւնը): Իմ հանգուցեալ բարեկամ, յայտնի բնախօսակազեմիկոս իշխ. Թարխան—Մովրաուն, շատ ճիշտ դիտողութիւններով ապացուցեց, որ ուրախ և զարթ նւագածութիւնը աւելացնում է մարդու մկանունքների զօրութիւնը:

Օրինակ, փորձի ենթակա 5 ֆունտանոց (մօտաւորապէս 2 կիլոգրամ) ծանրութիւն մի քանի անգամ բարձրացնելուց յոգնած, այլ ևս չէր կարողանում բարձրացնել, բայց երբ անմիջապէս նւագում էին մօտը մի ուրախ և արագ տեմպով հղանակ, իսկոյն կարողանում էր նորից բարձրացնել մի քանի անգամ նոյն ծանրութիւնը: Բոլորովին հակառակն էր նկատու-

ում տխուր և միևնօր տոնով *) նւագելիս:

Այս ամենից հասկանալի է դառնում, թէ ինչու զինուորական չուերգերը—մարշերը միշտ զարթ և որոշ համաչափութեան հղանակներով են նւագւում, մանաւանդ հեծեղադօրքում: Որպէսզի հետիոտն երկար ճանապարհ գնացող կամ ծանր զօրախաղ կատարող թէ զինուորների, թէ ձիաւորների և թէ ձիաների յոգնածութեան տուջն առնել:

Հասկանալի են դառնում նաև այն ծիծաղելի դէպքերը, երբ ձիախաղ ցերեկի՝ ձին ծախում են մասնաւոր մարդու, և վերջինս նոր իր ձիունստած հանգիստ գնալիս, յանկարծ երբ լաւ մի մարշի հղանակ, ձին անմիջապէս սկսում է ցատկոտել, ինչպէս ցիրկունն էր կատարում:

Պարզ է ուրեմն, որ նւագաբերը—մարշը թէ մարդկանց և թէ ձիաներին ստիպում է ականջով ստացած հղանակի բիթմը—(համաչափութիւնը*) անցկացնել մարմնի միւս մկանունքներին և մանաւանդ ստերին, աւելացնելով միևնոյն ժամանակ սրանց ոյժը:

Բժշկապետ Ա. Բաքայեան

Ն Ո Ր Մ Տ Ք Ե Ր Ի Ց

Ծիծաղի փիլիսոփայութիւնը

Մի քանի խօսք ծիծաղի փիլիսոփայութեան վերաբերեալ Նեարդային համակարգութիւնը գործում է անընդհատ, այնպէս որ արեան ճնշումը նեարդային գործւածքի պատերի վրայ ունենում է մեծ ոյժ: Բրուկի կատարած նշանաւոր փորձերից յետոյ պարզւել է, որ ծիծաղը, մանաւանդ այն տեսակը, որը կոչւում է սրտանց ծիծաղ, ստիպում է արեանը արագ շարժւել երակների միջով, հաւասարաչափ է կարգաւորում նրա ճնշումը և այդպիսով թիթիկ անցնում է զարկերակի խիոցը: Դրա հետեանք առաջ է դալիս հանդստութեան ու քնէածութեան զգացմունք, որից յետոյ օրգանիզմն ամրապնդւում է, սկսում է աւելի լաւ գործել:

Եւ նոյնիսկ արեւստական ծիծաղը, որ տրւում է, խիստ յաճախ բերում է ահագին օգուտ: Ոյդպիսի ծիծաղ առաջ բերելու համար պէտք է զլուծել յետ թիքի, խոր կերպով ներս շնչել օդը և միանգամից ուժեղ արտաշնչել և միաժամանակ ծիծաղել:

Ընդհանրական միջոց

Սէրը մի ամենալաւ միջոց է ամեն հիւանդութիւնից բժշկելու, մանաւանդ տխրութիւնից, հոգսերից և տանջանքներից. ոչ մի բան չէ կարող դիմադրել այդ հզօր ֆակտորին: Ով չէ սիրում, նա չէ կարող բժշկել և ինքն էլ չէ կարող բժշկւել: Իսկական, և ոչ նսական սէրը բերում է բաղդաւորութիւն և բարիք:

Սէրը նման է արևի, որը և փայլում է և տաքացնում:

Էլէանօրա Կիրկ

*) Երաժշտական բաները—տեմպները յօդւածում բերում են ընդհանուր ընդունւած եւրոպականը, երբեմն հայերէն թարգմանութիւնով, որովհետեւ ինձ թւում է, թէ զբանց միմիայն հայերէնը պէտք է մթազնէր հասկացողութիւնը և ընթերցողին զբաւարացնէր:

Հ Ա Յ Կ Ա Կ Ա Ն Ֆ Ա Կ Տ Ո Ր Ն Ե Ր

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՄԱՄՈՒԼ, ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ, ՀԱՒԱՔՈՑԹՆ

Հոկտ. 17-ից յետոյ, երբ տըր-
ւից համայն Ռուսիային համեմա-
տական ազատութիւն, սկսեց
եռաւ և հայկական կեանքը: Գրա-
կանութիւնը բունց նոր ուղի-
գրական-գիղագրական վէպերը
համարեա չքացան և նրանց տեղը
բռնեց գիտական ու խաղ պաղա-
փարների արտայայտութիւն բո-
շիւրները: Հրապարակ չը հանեց
մի վէպ, գրական ուղագրաւ և ոչ
մի ստեղծագործութիւն:

Բարդաւաճեց և մամուլը. նո-
րանոր թերթեր և հանդէսներ
ովեցին լոյս տեսնել մէկը միւսի
ետեւից, որպէսզի հետեւեալ օրը
խափանին և ասպարէզը տան
ուրիշներին մարդիւլ իրանց տե-
նքը: Սակայն լոյս տեսած և
չքացած թերթերից և ոչ մէկը
թողեց ամենապարզ հետք: Հրապա-
րակի վրայ մնացած օրաթերթերից
անտասն էջ Մշակը և չը նայած
չուրջ անվերջ ինտունացիանե-
րին, շարունակում է ընթանալ,
մնալով իրրե կարեւոր օրգան:
Սրան հակառակ միւս օրաթերթ
Հորիզոնը տեսնում է շուրջը
միայն ճահճ և ըստ երևոյթին
լրջօրէն մտադրազ շարատանք է
գործ դնում հայկական ճահճ
կեանքը մաքրելու, և ոչնչացնելու
այսքան - այսքան տարիներ հա-
յութիւնը ճահճի մէջ պահող դե-
կավարներին:

Սկսել է հրատարակել և էժա-
նագին մի հայ լրագիր - Կովկաս.
Լրագիր, սակայն սա յաւակնու-
թիւն չունի ոչ դեկավարի դեր
ստանձնել և ոչ ճահճ մաքրելու,
ուստի և լոյս է տեսնում գո-
կ իր ընթերցողներին տալու առօրեայ
կեանքից տեղեկութիւններ:

Երգիծաբանական խաթաբա-
լան էլ, ընկղմած կողմնակի
դարձեալայի մէջ, աչքաթող է
արել ինքն իրան և մտորում է
ստեղծել նորանոր թերթեր, որ-
պէսզի հայ վաճառականներին ա-
ւելի լաւ հարստանալու միջոց-
ները ցոյց տայ:

Արօրը ուղագրաւ և մնայուն
նիւթեր պարունակելով իր մէջ,
այնուամենայնիւ չէ ձգտում
խմբել շուրջը նոր հոսանք, բա-
նի որ Մշակի ձեռ ընթանում է
և Արօրի խմբագրական կազմը:

Հուման շայ տարի էլ չը հրա-
տարակեց: սակայն փոխարէնը
սրա խմբագիր-հրատարակիչ Տէր
Գիւտը լոյս էրձայեց իր շատ
կարեւոր Գիւտի 9-րդ և 10-րդ
գրքերը, և բացի այդ ինքն էլ
նետեւ է Հրատարակչ. Ընկ.
գիրք և իր կրքերը անչափ ըն-
դարձակ ներաբերած այդ Ըն-
կերութեանը, մէն-մենակ աճեց-

նում հարստացնում է Հայոց Հրա-
տարակչականը:

Ազգագրական Հանդէսը այս
տարի լոյս տեսաւ 3 գրքով շատ
չքեղ թէ ներքին և թէ արտաքին
բովանդակութեամբ ու շնորհիւ
իր կոչման բարձրութեան վրայ
կանգնած խմբագրի և Ազգագրա-
կան Ընկ. գեղավար պ. Եր. Լալայ-
եանի, այս ընկ. բեղմնաւոր գործեց
և անցած տարին, հարստացնե-
լով իր թանգարանն ու մատե-
նագարանը ներական և ցանկալի
առարկաներով ու գրքերով:

Գիւղատնտեսը օգտակար ծա-
ռայութիւն է անում հայ գիւղա-
ցուն, բայց չը լինելով օրգան
հայ Գիւղատնտեսական և Տնայ-
նագործ. Ընկ.: Անկասկած այս
հանդամանքն է, որ նրա խմբ-
ագրին չէ տալիս որոշ չափով
բարոյական և ներթափանց օժան-
դակութիւն ու հարկադրում է
դիմումներ անելու թերթի գո-
յութիւնը պահպանելու համար:

Հասկերը, որ նախանցեալ
տարի, ինչպէս յայտնի է, նրա դե-
կավարները վճռել էին փակել,
բաւականաչափ բաժանորդներ
չունենալու պատճառով, անցեալ
տարի անցաւ Նէր Մանուկե-
րին մի խումբ օրիորդների ձեռքը.
որ կազմակերպեց նոր ընկերու-
թիւն, պահելով իր անունը և
շարունակեց Հասկերի հրատա-
րակութիւնը, սակայն առայժմ
չըստանալով սպասած աջողու-
թիւնը:

Նոր-Դարոցը համապատասխան
Ուսուցչ. Միութեան, որի օրգանն
է, շարունակում է, չը գրաւելով
առանձին ուղագրութիւն ուսու-
ցիչների կողմից: Պատճառը, որ
ամենքն են նրա դեկավարը և
ոչ ոք սրտացաւ ու պատասխա-
նատուն: Ինքը Ուսուցչ. Միու-
թիւնը մի անմիաբան, մէկը միւ-
սին հակասող անդամների ընկե-
րութիւն է, նեղ, իր անվայել
ընթացքով օր-օրի վրայ իր բա-
րեացակամների համակրութիւնից
էլ զրկւելով: Իր օրգան Նոր-Դար-
ոցը խօսքով ու գրով դարձրաւ
շաբաթաթերթ և երբեք, գէթ
երկու շաբաթ, միմեանց վրայ լոյս
չը տեսաւ և այժմ նորից ամսագ-
րի է վերածւում:

Նոր-Առողջապահիկը ԲԺ Ե.
Մինասեանի խմբագրութեամբ
լոյս է տեսնում շատ աջող, կա-
նոնաւոր, անկախ Գիւղատնտե-
սից, գիշանելով նրա բաժանորդ-
ներին իր ՈՅ-ը չափաւոր վճա-
րով:

Հրատարակում է պարբերա-
կանի նման Պատանի մի ալմա-
նախ, սկսնակ գրիչների մասնակ-

ցութեամբ: Այս համակրելի հրա-
տարակութիւնը կազմակերպում
է և դասախօսութիւններ, որոնք
գրաւում են պատանիներին և
գոհունակութիւն տալիս սրանց:

Ս. Թաւայեանի Ընկերը, որ
հրատարակեց և անցեալ տարի,
ամառը դադարեց ժամանակաւո-
րապէս: Ապա սկսեց լոյս տեսնել
«Семья», ուսերէն թերթ Ընկերի
ուղղութեամբ և խմբագրի դեկա-
վարութեամբ: Բայց, տարաբաղ-
դարաւ «Семья»-ն էլ չը պաշտ-
պանեց իր ընթերցողներից:

Հրատարակում է և Հովիտ
պահպանողական շաբաթաթեր-
թը:

Ժամանակաւորապէս դադա-
րած Յուշարարը լոյս տեսաւ
տարւայ վերջին մի տետրով,
խոստանալով շարունակել, իսկ
Գեղարեւոտը լոյս չը տեսաւ,
խմբագրի բացակայութեան պատ-
ճառով, որ գնացել է Ամերիկա:

Այս անցած տարին հայերը
հիմնեցին և երկու նոր ընկերու-
թիւններ՝ Գրողների ու Երաժշ-
տական:

Գրողների Ընկերութիւնը ըս-
կսեց իր գործնէութիւնը Արաս-
խանեանի, ժիւր հիմնադրի, ըստ
պ. Աշ. Աթանասեանի, թաղու-
մով, փակագծի մէջ ասենք և
հանգուցեալ հրապարակախօսի
ազգականների գրպանով, և ապա
մի աջող հանդէսով Կ. Հ. Բ. Ը.
Խուղադեան դահլիճում, որ ձրի-
աբար տրւած է այդ ընկերու-
թեան նախագահի բարեհաճ ո-
րոշումով Գրողների Ընկ. տրա-
մադրութեան տակ: Բացի այդ
Հայոց Դրամատիկ. Ընկ. էլ իր
դերասաններին է բարեհաճ թոյ-
լատել, որ սրանք չը խնայեն
իրենց ուխտան աւելի ևս գլնթ
դարձնելու նորակազմ Ընկ. երե-
կոյթները: Բացման հանդէսին,
գեկաւ. 16-ին, ընկ. վարչութեան
անդամ պ. Աշ. Աթանասեանը մի
թուղցիկ պատմական տեսութիւն
է արել այն հաւաքումներին, որ
անցեալ դարի կէսից եղել են
այստեղ-այստեղ:

Անհրաժեշտ ենք համարում
լրացնել պ. ճառախօսի բացերը:
Թիֆլիսում գրական ընդթ
ունեցող հաւաքումներ ունեցել
են նախ Յովհ. Խաթիսեանի ըն-
տանիքում, ապա, շատ ուշա-
գրաւ, Բաբայեան ամուսնիմների
շուրջ: Բժշկ. Աւետիք Բաբայեան
և իր ամուսինը՝ տ. Սօփիան,
մանաւանդ Թիֆլիսի հայու-
թեան շատ բեղմնաւոր են սպա-
սաւորել:

Սրանց շուրջն են ժողովւել
Պոռնան, Երեմեան, Աղայեան,

ունեցել են դրամարկղ են, են:
Ապա երեսուն տարուց ի վեր
Աղբիւրի խմբագրութիւնն է եղել
այն եզակի ապաստարանը, ուր
խմբել է հայ գրականագէտը:
Եւ Աղբիւրի խմբագրութիւնն է,
որ գրկարաց անյայտ Ա. Ծա-
տուրեանից սկսած մինչև օրս էլ
շարունակում է ուղեցոյց և հո-
վանաւոր լինել հայ գրողին:
Սրանից առաջ, մինչև Աղբիւրը,
գեւ Ծուռում Տ. Նազարեանի
Հրատարակչ. Գրասենեակն էր
գործում: Եթէ կենդանի չեն վ.
Պապաշահեան, Թոխմախեան,
Արիստ. եպ. Սեղանեան, փառք
Աստուծոյ, ողջ և մեր մէջն է պ.
Ս. Մանգինեանը, որ վերջին
ժամանակները տեսնել էր Ղարս-
բաղի թեմ. դպրանոցի և նա
կարող է յիշել այն ժամանց-
ները, ինչպէս և հիւր Մշակի
այն ժամանակայ թղթակից պ.
Սեղ. Դադեանը և ուրիշ շատ
շատերը:

Սակայն ամբողջ Կովկասում
յիսունական և վաթսունական
թւականներին ամենալուրջ և
շինարար, իր հօր հետեանքնե-
րով, բարեբեր ծիւերով Հախու-
մեան ամուսինների (Համբար-
ձում-աղի և իր ամուսին տ.
Մարիամի) սալօնն էր Ծուռում,
որ երբեք չը պէտք է մոռացելու
Այստեղ է, որ կազմակերպւել է
Ղարսբաղի թեմ դպրանոցը, այս-
տեղ է, որ հանգուցեալ Հախու-
մեան ամուսինները հիմնել են
Մարիամեան օրիորդ. ուսում-
նարանը, այստեղ է, որ սարքւել
է համբարութիւնը: Եւ այստեղ
են տարիներով ապաստանել
Պետ. Ծանշեան, Գարեգին Մու-
րադեան (Մելիքսեդ. Արքեպ.)
Պ. Պոռնան, Գար. Սրեանձտեան,
նկարիչ Ստ. Ներսէսեան: Այստեղ
են իջևանել Խրիմեան Հայրիկ,
Կար. Եղեան և այլն և այլն: Ա-
նուններ, որոնք հարթել են այ-
սօրայ ուղին...

Գալով պ. Աշ. Աթանասեանի
դամբանականի այս մասին, որ
Արասխանեանը հիմնադր է Գը-
րողների Ընկ., այդ մենք համա-
րում ենք անարդար ոճ... որով-
հետե Գրողների Ընկ. հիմնադր-
ների անունների մէջ չը կայ Ա-
րասխանեանի անունը և ոչ մաս-
նակցութիւնը:

Երաժշտական Ընկ. գեւ չէ
սկսել իր գործնէութիւնը: Առա-
ջին հիմնադր ժողովը կայացաւ
գեկաւ. 30-ին: Կանոնադրութեան
մէջ այն կէտը, որ իւրաքանչիւր
մարդ Յր. վճարելով, իսկական
անդամ է համարւում այդ ընկե-
րութեան մէջ, տարօրինակ է թը-
ւում: Իսկական անդամ երաժշտ.
Ընկ. պէտք է լինին երաժիշտ-
ները: Միւսները պէտք է համար-
ւեն խրախուսող անդամներ, ա-
ռանց ձայնի իրաւունքների և
պարտականութիւնների Ընկ. ո-
րոշումների մէջ:

Թատրոնների, նոր պիէսների,
Գրական-Գեղագիտական Մալօնի
և անցած տարում լոյս տեսած
գրքերի ու Թիֆլիսից դուրս
պարբերական հրատարակութիւն-
ների մասին հետեւեալ անգամ:

ԲՈՎԱՆԴԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆ

Ն Կ Ա Ր Ն Ե Ր

Շնորհաւոր Նոր-Տարի.
Զքնաղ Սաֆօն ուրի տաւ Ապուլոն
Ստեփաննոս Նազարեանց պրօֆէսոր.
Խ. Արուսեան
Ստ. Նազարեանց տեսաչ Ներս. Դաւրոյի
Վիլհելմինա Նազարեանց, Ստ. Ն. ամուսինը.
Ստ. Նազարեանցի ծնւած տունը Հաւարտրում (Յնկար պատշգամբ
և ֆասադ).
Ստ. Նազարեանցի գերեզմանը Մասկայում:
Ստ. Նազարեանցի չաւաւները և թոռները՝
Ստեփան, Էմանուէլ, Ռաֆայէլ, Ստեփանիդա, Օլգա, Մարգարիտ, Ստեփան,
Մարիամ, փեսան բժ. Մ. Արամեանց:
Ստ. Նազարեանց պրօֆէս. Մոսկ. Հազարեա Ճեմարանում
1. Սմբ. Շահ-Աղիզ 2. Զանգին 3. Ա. Ամբակումեանց 4. Տ. Գառնա-
րեանց 5. Շահ-Պարոնեանց 6. Արէշեան ԵՐԿՐՈՐԴ ԵԱՐԳ ՆՍՏԱՆՆԵՐ
1. Տ. Մովսէսեան 2. Բէգուլեանց 3. Մանգինեան 4. Պրօֆէսոր Ստեփաննոս
Նազարեանց 5. Արդուսինսկի 6. Լազարեա 7. Մազակեանց:
Նուպար-Փաշա
Բերլին 1878 թ. Վեհաժողովում Խ. Նաբէյ, Ստ. Փափազեան,
Խորմեան Հայրիկ, Մ. Զեբազ:
Սֆինքսների աշխարհում.
Տօնածառ:
Ալլանի շքի ապարանքը:
Ելդի աստղը:
Ստրկուհու՝ սրահը:
Զրազան պալատը:
Այա-Սոֆիա:
Բոսֆորի ափերը:
Յաւերժահարսը:
Փարաոնի աղջիկը:
Եզդիներն ու Միւր Իամայիլը:
Արաքսեան
Fac-similé Ստ. Նազարեանցի ինքնապատկերը նամակը Խ. Արամեանին:
Նշի Ի Ք
Ստեփաննոս Նազարեանց 1. Մանուէլեան:
Մի հատած ինքնակենսագրութիւնիւր Ս. Նազարեանց:
Ստեփաննոս Նազարեանցի բնութանբը... Կ. Քեմուրազեան:
Բաղադրական զրոյց-բրնիկոն Տ.
Կեանքը Ջ. Տէր-Գրիգորեան
Ստրկուհին հիւանդի ապարանքում (Օրդարիկ վէպ-բրնիկոն)՝ Անդրակտ.
Անտուրի յաւերժահարսը Կարա-Դարեշ.
Հանելուկ (Էլ. Օրժէշկոյի) Ս. Համալեան:
Խոհեր (Բանաստեղծ Դ. Խ. Դ.) Կ. Կ. Մ.—Շահ.
Եզդիներ Ս. Կանայեա Ք:
Դ Ր Ա Կ Ա Ն Դ Է Մ Բ Ե Ր
Մամին Սիբիրեակ 3 Սոլովեան.
ՔԱՏՐՈՆ ԵՒ ԵՐԱՇՏՈՒԹԻՒՆ
Երաժշտազէա Ն. Տիգրանեան Գ. Մ.
Յօդերեան Արաքսեանի:
Մեր ՔՂԹԱԿԻՏԵՆԵՐԸ
Ա. Բաղդասարեանի կոնցերտը Մոսկայում... Զար.
ՀԱՅԿԱՅԱՆ ՃԱՅՏՈՐՆԵՐ
Դրականութիւն, Մամուլ, Թարգման, Ընկերութիւններ, հաւաքոյթներ:
ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

XXX 1913 XXX

ՀՐԱԻԷ

ԳՐԱԿԱՆ

ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՍՈՒՆԻ

Ուրբաթ, յունւարի 3
Դրական Գեղագիտական
Սալոնի Նոր-տարւայ
Թական jour fixe-ը նա
ւում է ԱՂԲԻԻՐԻ
ամեակի աւիթով,
ԲԻԻՐԻ աշխատակիցն
յիշատակին և պատ
կը կայանայ՝

I
ԿԱԲԱՐԷ ԲԵՐԿՐԱՆԲ

արեւստագէտներ, գրականագէտներ, լրագրողներ եւ
Աղբիւրի, Տարագի րաժանորդների երեխաների համար. Այս
երեխաները, որոնք կամենում են մասնակցել ԿԱԲԱՐԷ-ԲԵՐ-
ԿՐԱՆՔԻՆ. երգով, նազով, նկարով, արտասանութիւնով, պարով,
պէտք է ներկայացնեն, իրանց լուսանկարի՝ հետ, գրաւոր իրանց
կատարելիքի ծրագիրը մինչև այս ուրբաթ: Առանձին հրաւեր
նշաթի չէ ուղարկելու և այսու հրաւերում են թէ Թիֆլիսի և թէ
գրաւ քաղաքների բոլոր աշխատակիցները և բնակավայրերը հ-
րեխաները ու Աղբիւրի պատանի ընթերցողները:

II
ԿԱԲԱՐԷ ԿՅՏԱՄԱՆԲ

արեւստագէտների, գրականագէտների, գեղագէտների,
լրագրողների, Աղբիւրի ու Տարագի րաժանորդների եւ նրանց
ընտանիքների համար. Խօսք ու զրոյցը Աղբիւրի շուրջ. Ոչ մի
շնորհաւորութիւն, ձօն, ուղերձ չը պիտի ընդունեն և այդ տե-
սակ ցոյցը պիտի ընդունեն իբրև արամարհանք, ծաղր ու ծանակ
Աղբիւրի. նրա գեղավարների և աշխատակիցների հասցէին: Ան-
վերջ կշտամբանք՝ դիտողութիւն, նկատողութիւն ու յանդիմա-
նութիւն Աղբիւրի գեղավարների անկարողութեան, աշնորհու-
թեան, տհասութեան, անփութութեան ու անտարբերութեան շուրջ,
Աղբիւրի գեղավարներից կընդունեն մեծ ու անկեղծ զգացումով,
Ոչոքի առանձին հրաւեր չի ուղարկելու:

Ցանկալի է, որ հիւրերը շնորհ բերեն իրանց ծննդա-
վայրերի (տեղական) և պատմական զգեստներով:

XXXI ԱՂԲԻՐԻ ԵՒ ՏԱՐԱԶ XXIV

ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ, ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ, ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ,
Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ա Ջ Ա Ր Դ Հ Ա Ն Դ Է Ս Ն Ե Ր Ը
հրատարակում են ձոխ, բազմաբովանդակ, մասնակցու-
թեամբ մեր և եւրոպական յայտնի գրականագէտների,
արեւստագէտների, գեղագէտների և մանկավարժների
Անընդհատ 30 տարիներ լոյս տեսնող ԱՂԲԻՐԻ և
23 ձիգ տարիներ հրատարակող Տարագի մասին ասել
թէ ինչպէս լոյս կը տեսնի 1913 թւականին ԱՂԲԻՐԻ
իւր 31-րդ տարեշրջանում, կամ ՏԱՐԱԶԻ իւր 24-րդ տա-
րեշրջանում, մենք վայելուչ չենք գտնում խօսքերով ասել
Այդ խօսքը պատկանում է հայութեան: Մենք անտրտունջ
կը շարունակենք մեր գործը, թեւակոխելով ԱՂԲԻՐԻ
չորրորդ տասնամեակը, այնպէս, ինչպէս թելադրում է մեզ
մեր գիտակցութիւնը: Մենք ծառայում ենք մեր սի-
րած գործին, հաւատարիմ մեր կոչման: Իսկ վերջը, մի օր
եթէ հայութիւնը սթափւի, նա թող իր նախորդից հաշիւ
պահանջէ և լինի նրա գաւառուորը: Իսկ մենք անվատ կըն-
թանա՛նք աւելի մեծ խնդակցութեամբ և 1913 թւականին:

ԲԱՅՈՒՄԸ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ 1913 թ.

Բ. ՏԱՐԻ „ՆՈՐ ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԻԿ“ Բ. ՏԱՐԻ

Առողջապահական երկշաքաթաթերթի

Կերթը լոյս է տեսնելու նոյն ուղղութեամբ հետեւալ աշխատակիցների
մասնակցութեամբ

Բժ. բժ. Բ. Աղասարեան, Ա. Բաբեան, Ա. Բուդուրեան, Դ.
Լեորգ-Բեգեան, Ա. գրիգորեան, Ա. Զարգարեան, Ա. Ղազարեան,
Ի. Մաղարեան, Յ. Մելիք Մուրարեան, Ա. Մաշուրեան, Ե. Մի-
նասեան Ա. Շահբազեան (Բերլինից) Ա. Մկրտչեան, Ա. Մխիթար,
ն ուրիշները:

ԲԱԺՆԵԳԻՆԸ

ՌՌԻՍՍՍՏԱՆ

ԱՐՏԱՍՍՀՄԱՆ

Տարին 2 ր. 50 Կ. Տարին 3 րուր.

«ԳԻՒՂԱՏՆՏԵՍ»-ի տարեկան բաժանորդները «ՆՈՐ ԱՌՈՂՋԱ.

ՊԱՀԻԿ»-ի համար վճարում են միայն 1 րուրի:

Գրասենեակի հասցէն՝ Контору ред. «Гюхатнестъ»

Կարագրութ.՝ Тифлисъ, михайловскій просп. № 86 Д-ру Минасянъ.

Типография «ГЕРМЕС» Графская № 6, Телеф. 566